

SARA LLORENS I CARRERES I L'OBRA DEL CANÇONER POPULAR DE CATALUNYA:
DADES A PROPÒSIT D'UNES *LLEGENDES ALACANTINES* INÈDITES

Joan Borja i Sanz
Universitat d'Alacant

Sara Llorens i Carreres (Lobos, Buenos Aires 1881 – Perpinyà 1954) ha estat sovint considerada, dins l'àmbit de l'etnopoètica catalana, com la principal dona folklorista de la primera meitat del segle xx. El seu és, sens dubte, un cas ben singular en la recerca, la fixació i l'estudi de la literatura catalana popular. I tant la seua obra —la publicada i l'encara inèdita— com les vicissituds de la seua trajectòria vital exerceixen un poderosíssim magnetisme per a qualsevol observador contemporani que hi vulga orientar una mirada de curiositat científica o, simplement, de pura sensibilitat humana. Amb l'aurèola seductora d'un cert romanticisme, la seua —hi insistim— és una de les veus femenines que s'han fet un lloc de veritable prestigi en el folklore català d'inicis del segle xx: una veu, això sí, condicionada per la tuberculosi (malaltia que, amb múltiples recaigudes, va haver d'arrossegar tota la vida), la projecció pública del seu marit (Manuel Serra i Moret, alcalde de Pineda, fundador de la Unió Socialista de Catalunya, diputat, conseller i, ja a l'exili, ministre de la República i president del Parlament de Catalunya), les múltiples relacions socials i intel·lectuals que a pesar dels problemes de salut va mantenir (l'epistolari amb Anton Busquets, Antoni Maria Alcover, Ramon Miquel i Planas, Joan Amades i, sobretot, Rossend Serra i Pagès, és, senzillament, apassionant), l'experiència traumàtica de la Guerra Civil i el consegüent exili forçós (primer a l'Argentina i després a Perpinyà), les dificultats i els atzars quant a la publicació dels treballs elaborats, etc.

Filla d'emigrants catalans a l'Argentina,¹ Sara Llorens naix a Lobos (Buenos Aires), el 5 de novembre de 1881, al ple de la primavera austral. Però abans de fer els quatre anys, la família retorna a Catalunya i s'estableix a Pineda de Mar, d'on era originària. A penes amb quinze anys, al febrer de 1897, revalida els estudis de Magisteri que havia cursat a l'Escola Normal de Barcelona; i l'any següent, al setembre de 1898, es matricula a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona de Barcelona, on té l'oportunitat d'accedir a una educació superior i, també, de conèixer el que seria el seu mestre i mentor: el professor Rossend Serra i Pagès.

¹ Sara Llorens i Carreres és filla d'Emília Carreres i Parera (Arenys de Mar 1951 – Pineda 1924), i de Joan Llorens i Horta (Pineda 1844 – Barcelona 1899). Si bé sa mare era de família penedenc a benestant, son pare procedia d'una família modestíssima d'espardenyers. Tanmateix, com a comerciant emprenedor, el pare de Sara Llorens va alçar importants —i rendibles— negocis de conreu agropecuari en diferents llocs d'Argentina: Bolívar, Lobos, Trenque Lauquen i Victorica. Sara era la quarta filla d'un total de sis germans: dos xics (Manuel i Joan) i quatre xiques (Francisca, Matilde, ella i Orfèlia).

Aquells anys de joventut es demostrarien decisius per a la futura vida de Sara Llorens: la vespra del Cap d'Any del 1900 mor a Barcelona son pare, Joan Llorens i Horta; i a la primavera següent coneix Manuel Serra i Moret, amb qui es prometrà el 21 de juny de 1901: es tracta, fet i fet, de l'home amb qui acabarà compartint, fins a la mort, l'intens, fèrtil, tortuós i filmic viatge de la seua vida. Per aquell temps, igualment, comença el festeig de l'altra gran passió que l'havia d'acompanyar sempre, la del folklore: a l'octubre de 1901, dies després que Manuel Serra emprenguera un llarg viatge de treball i formació als Estats Units d'Amèrica, Sara s'inicia en les disciplines folklòriques en un curs impartit per Rossend Serra i Pagès a l'esmentada Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona.²

Un parell de mesos després de l'inici del curs de folklore amb Serra i Pagès, al desembre de 1901, Sara Llorens fa ja les primeres recerques folklòriques i etnogràfiques a Pineda. I l'any següent, el 1902, immersa ja completament en la recopilació de materials folklòrics, rep la invitació de mossèn Antoni Maria Alcover a col·laborar en el *Diccionari de la llengua catalana*. Però aquell any es produeix un altre fet que l'havia de marcar per sempre: a la tardor contrau la tuberculosi, una malaltia de la qual mai no s'acabaria de restablir, amb diverses recaigudes que acabarien condicionant-ne el normal desenvolupament de l'activitat social, intel·lectual i —en una paraula— vital.

Amb tot i això, l'alarmant precarietat de salut mai no va aconseguir silenciar del tot la veu i el treball de Sara Llorens:³ al setembre de 1904 obté el primer premi extraordinari dels Jocs Florals de Santa Coloma de Farners al millor treball literari en prosa per la composició *Maternal*, i aquell mateix any recull «de viva veu d'una bona velleta d'Ordal, la *Grandeta*» (1906: 8) els relats populars que acabaran integrant el *Petit aplech d'exemples morals recullits y cotejats per la Srta. Sara Llorens y Carreras ab una noticia preliminar d'en Rossend Serra y Pagès*. Es tracta d'un llibret de 54 pàgines que, publicat com el «Volúm I» de la «Bi-

² Al mestratge de Serra i Pagès en aquesta institució cal atribuir l'aparició a Catalunya d'una activa escola de *dones folkloristes*, on podem destacar, a més del de Sara Llorens, noms com el de Joana Vidal, Mercè Ventosa, Manuela Fina, Adelaida Ferré, Maria de la Gràcia Bassa, Maria Baldó, Maria Oller, etc.

³ Des que contrau la malaltia fins a la mort, quasi cinquanta-dos anys més tard, la vida de Sara Llorens fou un model admirable de resignació, lluita i superació (en suma: de vitalisme) davant les múltiples i cruels recaigudes que va patir. Els problemes de salut, que literalment la condemnaven a la invalidesa, mai no van dinamitar l'enamorament per la vida que —de sentiment, paraula i obra— va professar efectivament. Unes línies d'*El llibre del cor* (que ella mateixa defineix com «un llibre de fe: de fe en la vida») resulten reveladores de les circumstàncies en què hagué de viure, i de la coratjosa actitud amb què les va encarar: «Afegeix a la florida dels bons desigs del noble company meu, la de les altres persones que m'estimen, i haureu trobat en mi una explicació del perquè una joventut, com la meua, passada entre el llit i la cadira de braços, impossibilitada d'estudiar, de passejar, de treballar —i adhuc de cantar!— sigui optimista, vegi la terra coberta de flors, l'aire multiplicat de clarors i l'esperit d'alegria esclatant» (Llorens 1954: 46-47).

biblioteca Folk-lòrica Catalana», resulta paradigmàtic i simbòlic de l'ascendència decisiva que, ja des dels moments inicials en la formació de l'autora, hi va exercir el destacat folklorista Rossend Serra i Pagès. Fet i fet, el pròleg i la publicació del *Petit aplech d'exemples morals* no són sinó un obsequi del mestre, de quaranta-tres anys, a la jove alumna avantatjada, de només vint-i-quatre anys.⁴

Mentre la impremta de Fidel Giró preparava la impressió d'aquell opuscle al 233 del carrer de València de Barcelona «en el mes de Maig de MCMVI», Sara Llorens enllestia i trametia vora un miler de cèdules a Antoni Maria Alcover sobre el parlar de Pineda.⁵ I al setembre d'aquell mateix any publicaria els «Col·loquis interns d'infants» dins el volum *Aplec*, editat pel pedagog Anton Busquets i Punset. Tanmateix, un agreujament de la malaltia la porta quasi a les portes de la mort, i força la decisió d'un trasllat urgent a les illes Canàries on, a parer del seu metge, Agustí Bassols, la benignitat del clima podia aportar una última esperança de recuperació. Així doncs, informa de la situació al seu promés, Manuel Serra —que aleshores residia a Nova York—, i a mitjan d'octubre de 1906 s'instal·la a Puerto de la Cruz, acompanyada per sa mare i per la seua germana Orfèlia. Així que va poder, Manuel Serra va acudir al seu costat. I l'estada amb el seu estimat a l'illa de Tenerife, amb les atencions mèdiques del doctor Frederic Lishman, va propiciar el control i la milloria de la malaltia.⁶ Per això, amb l'arribada del bon

⁴ En les «Quatre paraules al llegidor» que Serra i Pagès hi redacta com a davantal, aclareix que «Tot sovint 'm demanen treballs folk-lòrics per publicar en revistes y periòdichs, y jo envio'ls de les meas deixebles, desitjant que no's quedin inédits». Així és com es va dirigir el mestre «a la erudita Folk-lorista Srta. Sara Llorens y Carreras». Examinat el seu treball d'*Exemples morals*, resulta que: «varen agradar-me extraordiniament» i «después d'haver-m'ho ben mirat, 'm va saber greu de que una troballa com aquesta, hagués d'anar á parar á la pila dels treballs perduts entre la munió de publicacions que tard ó d'hora són venudas al drapayre á pes de paper.

⁵ En carta datada a Barcelona el 5 de maig de 1906, i adreçada al «Reverend Antoni Alcover», Sara Llorens informa: «Abans d'ahir vaig entregar a la llibreria Verdaguer 1.014 cèdules (si no'm vaig descomptar) pe'l *Diccionari*». I es lamenta que «La falta de salut m'ha impedit fer un trebay més complet y digne. [...] Una malaltia 'm va inutilitzar per complet, fent-me deixar'l trebay [sobre "jochs de criaturas" i "puntas al coixí"] a mitj camí: d'això fa uns tres anys, y encara és l'hora que no 'm sento ab forsas per reprendre'l» (Pujadas 2004a: 224).

⁶ Amb aquestes emotives paraules evoca Sara Llorens la importància decisiva de l'estimat en la superació de la malaltia: «A la flor de la joventut, quan tota jo era esclat de somnis, de promeses, de dalers, tota jo càntic de vida, va atacar-me de ple la traïdora malaltia. Jo, ajudada pels de casa, que hi van fer tant com podien, vaig lluitar amb totes les forces. Però ella va ésser més potent i em va anar minant, minant... ¡Quatre anys va durar la lluita!... Passats els quatre anys va arribar el dia que, amb el cos esgotat, vaig sentir-me perduda. [...] I un d'aquells dies vaig rebre la nova que ell tornava de les terres llunyes on havia partit, empès pel seu esperit d'aventura. "Ai, si no arriba a temps, si no arriba a temps", jo em deia a cada instant, perseguida per l'ombra de la mort. [...] Oh, quin misteri el de l'amor, amic nostre! ¡Quina meravella, les forces ocultes i sobrenaturals d'aquest amor! No vull explicar-vos més detalls. Només us diré que en quatre dies vaig esdevenir transfigurada. Una vigorosa reacció va operar-se en mi. Impetuoses onades de nova vida em retornaven les forces exhautes [sic]» (Llorens 1954: 84-87).

temps, Manuel Serra va poder marxar (9 de maig de 1907) a Buenos Aires, i Sara Llorens va tornar —amb la germana i la mare— a Catalunya (4 de juny de 1907). Poc temps s’hi va estar, en aquest retorn. Només els mesos de temperatura propícia: perquè el 3 d’octubre torna a viatjar fugint del fred, aquesta volta a l’Argentina, on l’esperava una nova primavera. I, naturalment, el seu promés Manuel Serra i Moret.

Tanmateix, una volta instal·lada al ranxo San Ricardo, de Trenque Lauquen (uns cinc-cents quilòmetres a l’oest de Buenos Aires, on la família Llorens conservava propietats importants), es produeix una nova recaiguda de la tuberculosi pulmonar. I davant d’aquella situació, Manuel Serra i Sara Llorens (amb vint-i-tres i vint-i-sis anys, respectivament) decideixen casar-se. La boda se celebra el 5 de gener de 1908, en una cerimònia civil més o menys informal i improvisada; sense invitats, pompositats, ni protocols. Així descriu aquest casament, la mateixa Sara Llorens, al seu mestre Rossend Serra i Pagès, en carta datada el 17 de gener:

M’he casat en el camp, en el bell isolament de la immensa planúria argentina, tenint per tot domicili un primitiu *rancho*. ¡Qui m’ho havia de dir! ¡Tan lluny de Catalunya! Però la festa ha tingut tots els encants naturals y tota ausència de convencionalismes (Pujadas 2004a: 270).

Per la seua part, Manuel Serra explicava així la bona nova del casament al seu amic Anton Busquets i Punset:

Are sí noy, que tinc de donar-te noves espatarrants. Tens de sébrer que’l dia 5 de janer vàrem casar-nos Na Sara y jo en una masia anomenada san Ricardo, prop del poble ahont viuhen En Joan i Na Gracieta. Fou un casament camperol, sense etiquetes ni beneyteries sobreres. Hi assistiren el germà gran de Na Sara amb sa muller y llurs fillets. En Joan i Na Gracieta, Na Fanny Palau, en Florenci Bassa, un literat amic nostre que es diu Scalese, uns quants parents més de Na Sara, el notari, y prou. Fou una festa de completa germanor, al ayre lliure, voltats de quietut y serenitat. Ben segur que tots els assistents la recordaran com una diada plena d’encant y poesia (Pujadas 2004a: 182).

Empentats una volta més per les circumstàncies de la malaltia, els novençans parteixen de seguida d’Argentina percaçant a les Canàries el clima suau que l’any anterior tan benèfic s’havia demostrat contra la tuberculosi. El matrimoni, hostatjat al febrer i al març de 1908 a l’Hotel Panasco de Santa Cruz de Tenerife, hi va viure una lluna de mel forçada i condicionada per la vacil·lant salut d’ella. Para casa primer al barri de La Cuesta, a Buenavista del Norte (de l’abril al novembre de 1908), i després, canviant d’illa, a Puerto de La Luz, de Gran Canaria, del novembre de 1908 al maig de 1909, i del novembre de 1909 a l’abril de 1910.

A primers de maig de 1909, emperò, Sara Llorens i el seu home havien tornat a Pineda per passar uns mesos aprofitant la bonança de l'estiu, i planifiquen la rehabilitació de la masia de Can Carreres de l'Arboceda, una finca de seixanta hectàrees adquirida el 1876 per Joan Llorens i Horta (el pare de Sara), amb boscos, conreus i una masia del segle XIV que oferia vistes al mar. Quan el 1910 la parella retorna a Pineda, s'allotja en efecte a Can Carreres, i les estades que hi fa es revelen de seguida terapèutiques per a la malmesa salut de l'escriptora. Així li ho fa saber al seu germà Joan Llorens quan, poc després d'acomodar-s'hi, apunta ben senzillament en una postal: «Ca'N Carreras ens prova».⁷

El primer retorn de la parella a Pineda, a l'estiu de 1909, li degué permetre testimoniar de prop la Setmana Tràgica i l'agitació social de Barcelona. I també recuperar la vella passió per la literatura popular catalana: de fet, és a la tardor de 1909, abans de tornar a Las Palmas de Gran Canaria, quan Sara Llorens va reprendre la recopilació de cançons tradicionals de Pineda amb el músic Josep Masó i Goula. Però la fatalitat del destí va voler que el mestre Masó i Goula morira sobtadament el març de 1910, un mes i mig abans del retorn definitiu de Sara Llorens, de manera que el projecte del *Cançoner de Pineda* va quedar estroncat i se'n va perdre una bona part dels materials elaborats. No molt millor és la sort de Sara Llorens en l'aventura frustrada de la publicació del *Rondallari de Pineda*. En aquest cas, l'importantíssim recull de relats populars recollits a Pineda des de principis de segle (en el temps del primer curs de folklore impartit per Serra i Pagès a l'Escola d'Institutius) va centrar, per recomanació del mateix Serra i Pagès, l'atenció editorial de Ramon Miquel i Planas. El treball de Sara Llorens tenia una entitat considerable, amb un total de 147 narracions (entre meravelloses, humorístiques, casuístiques, esporuguidores, mnemotècniques, apòlegs, etc.), però Miquel i Planas només en volia publicar una tria de quinze, il·lustrades —això sí— amb 130 dibuixos de Joan Vila i Pujol. L'operació, naturalment, va suscitar dubtes en l'autora, que no s'està d'apuntar-li en una carta: «m sembla fer una traïció al folk-lore. Deixi-m'hi, doncs, pensar uns quants dies; deixi'm fer l'esforç d'avesar-me a la idea de que s'imposa el que sacrificuem el folk-lore a la pedagogia: i... després de la intel·lectual extorsió ja li escriuré». Joan Pujadas, amb motiu de l'edició de set escrits tramesos per l'escriptora a l'editor, i de dues valuoses cartes de l'editor a l'escriptora amb l'especificació de les característiques planificades per a la publicació —tots nous textos, inclosos en el capítol VIII del vast *Epistolari (1901-1954)* de Sara Llorens—, aporta aquesta explicació detallada per a l'episodi:

⁷ El document és datat el 22 de juny de 1910, i no s'està de recordar després de la signatura: «Ahir vàrem celebrar el novè aniversari de nostre prometatge» (Pujadas 2004a: 73).

L'any 1909, l'editor R. Miquel i Planas, per recomanació expressa de R. Serra i Pagès, acceptà la publicació d'una selecció d'aquest material, sota el títol de *Rondallari de Pineda*, fet que confirma la carta tramesa (14-ix-1909) per Serra i Pagès a l'escriptor Anton Busquets: «d'aquí a pocs dies sortirà ab edició de gran luxe la *Rondallística* d'En Bertran y Bros, qu'he lograt redimir de perdicíó. Més tart sortirà, així mateix, esplèndidament editada, la de la Sara (ja hi ha aprop d'un centenar de dibuixos fets) y aniran seguint totes les rondalles, fins a formar un "Corpus rondallístic català" qu'ha de ser l'admiració... fora de Catalunya». Però l'alt cost i l'escassa venda de l'edició d'En Bertran i Bros decidiren R. Miquel a aturar les edicions de bibliòfil. Mentrestant, la salut de Sara Llorens s'agreujà i els materials passaren tres anys (1911-1914) arxivats. L'any 1914, R. Miquel s'oferí de nou a editar el *Rondallari de Pineda* en un format auster, i deu anys més tard (1925) renovà un cop més la proposta, però les constants recaigudes en la tuberculosi que tenia la folklorista aturaren definitivament el projecte (Pujadas 2004a: 441).

Establerts per fi al Maresme, el prestigi personal, la posició social, el carisma, la imatge i la sòlida formació de la parella degueren ser determinants en la carrera política de Manuel Serra i Moret que, a pesar dels orígens vigatans, es va iniciar i es va forjar a Pineda (que no deixava de ser, en realitat, el poble de la seua dona Sara): el 12 de novembre de 1911 Manuel Serra és ja elegit regidor al municipi d'adopció, i el 22 de juny de 1914 és ja proclamat alcalde de Pineda, un càrrec que revalidaria en totes les eleccions a què es va presentar, i que va exercir efectivament entre 1914 i 1923, i entre 1930 i 1934.⁸ Sempre al costat del seu home en les idees i els assumptes de la gestió pública —amb el progressisme de què Serrà i Moret s'havia impregnat a Nova York, i amb una decidida i insubornable aposta per la identitat i la cultura catalanes—, Sara Llorens va assumir un particular protagonisme en segons quins projectes de la política cultural local: impulsant personalment, per exemple, l'emblemàtica Biblioteca Popular de Pi-

⁸ La carrera política de Manuel Serra i Moret presenta un punt d'inflexió important quan al juliol de 1923, descontent de la Secció Catalana del PSOE, funda amb Rafael de Campalans, Joaquim Xirau i Gabriel Alomar la Unió Socialista de Catalunya, de la qual va ser vicepresident. Restituïdes les institucions democràtiques després de la dictadura de Primo de Rivera, va tornar a ocupar l'Alcaldia de Pineda entre 1930 i 1934. Va ser també conseller d'Economia i Treball de la Generalitat (1931-1932), diputat a Corts per Barcelona (1931), per Girona (1933), diputat del primer Parlament de Catalunya (1932), sotsecretari d'Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya (1937), president del Consell d'Economia de Catalunya (1937-1939), vicepresident segon del Parlament (1938), conseller del Govern de la Generalitat a l'exili (1945-1947), ministre sense cartera del Govern de la República a l'exili (1949-1950) i president del Parlament de Catalunya (1949-1954). Quan Josep Irla va dimitir per raons d'edat el 1954, Serra i Moret va vindicar la Presidència de la Generalitat, però aquesta, com se sap, va ser per a Josep Tarradellas en un controvertit procés marcat, fins i tot —coincidència o no—, per la inoportuna signatura dels anomenats «Decrets Irla» dos dies després de l'enterrament de Sara Llorens a Perpinyà.

neda;⁹ o patrocinant el Cor Infantil de l'Agrupació Teatral Pinedenca (on, per cert, al dèsset anys es va iniciar com a director el compositor de sardanes Joaquim Soms i Janer). Són, aquells primers anys de Serra i Moret en l'Alcaldia de Pineda, un temps de plenitud per a la parella. I Sara l'assaboreix —i el recrea— en un ensucrat i delitós exercici de paraules: *El llibre del cor*. «Aquelles notes íntimes que jo solc escriure d'amagat, aquelles impressions que em plau sovint deixar en el paper, de viu en viu, quan encara són calentes de vida i realitat»; un seguit de confessions autobiogràfiques inspirades en l'amor: l'amor per la vida, l'amor pel seu home. El colofó d'aquest peculiar llibre, datat el 5 de gener de 1916, inclou la dedicatòria «Al marit meu: / Té, home dels meus amors [...] Avui, aniversari vuitè de la nostra unió, te'l presento a tu a l'ensems que el presento al món». Tanmateix, l'escriptora va disposar que el text no fóra publicat sinó després de la seua mort, cosa que Manuel Serra i Moret va complir escrupolosament quasi quaranta anys després, a Perpinyà, el mateix any 1954 en què Sara Llorens va morir.¹⁰ El llibre de Sara que, en canvi, sí va veure la llum editorial en aquest període de plenitud i estabilitat vital a Pineda va ser *Monòlegs per a infants* (1916):¹¹

⁹ Inaugurada el 25 de juny de 1922, la Biblioteca Popular de Pineda va ser un projecte impulsat per Sara Llorens, en el qual es va implicar de manera especial. Quan lliura al fons de la biblioteca els dos llibres fins al moment publicats (el *Petit recull d'exemples morals* i els *Monòlegs per a infants*), escriu: «Amb efusió ho ofreno a la “Biblioteca Popular de Pineda”, la somniada, la desitjada, i... per fi obtinguda biblioteca dels meus amors» (Ferrer 2004: 16). I en carta a Rossend Serra i Pagès no s'està de compartir la personal satisfacció amb el seu mestre i amic: «Per fi podem inaugurar la Biblioteca. N'estic contenta més que pel bé que pod fer-me a mi (bibliogràficament molt relatiu, crec), pel que podrà fer al jovent, i sobretot a les criatures que encare van a la escola, que són les que temps a venir se'n aprofitaran més. Aquesta obra serà un dels estels que deixarà el pas del meu marit per l'Ajuntament de Pineda. N'estic contenta, naturalment» (Pujadas 2004a: 331).

¹⁰ Una emotiva nota preliminar al lector, signada per Serra i Moret, adverteix que «Es en compliment d'una disposició expressa de l'autora que dono a l'estampa i al públic aquest breviarí íntim de l'excelsa companya de la meua vida». Amb una intensitat lírica informada per les circumstàncies, l'home de Sara Llorens suca les paraules en la tinta de l'enyor, l'absència, la solitud, l'exili i la serenitat per apuntar: «Escrit fa ja algunes dècades, per mi desconegut fins ara, com la llum dels astres allunyats, arriba subtilitzat pel temps i la distància —la noció pura i matemàtica que ens fem de l'infinit. En aquest infinit, divers i únic, l'ànima d'ella, entrefilada, indestriable de la meua, parla un llenguatge que no tots podran entendre i que fou la nostra parla fins aquell instant que ella va exhalar la vida entre els meus braços i va dir-me amb un esguard benigne el que la mort no li deixava dir amb l'afluència del seu cant nupcial. I en la solitud i orfanesa dels meus darreres dies, segello amb el meu nom el mot final d'aquest diàleg que no reprendrà mai més / MANUEL SERRA I MORET / *Perpinyà, 1954*» (Llorens 1954: 9).

¹¹ *Monòlegs per a infants* va ser publicat a Barcelona per l'impressor J. Horta el 1918. Sara Llorens hi expressava la intenció que les xiquetes i els xiquets el trobaren «petit i entenedor, i llaminer com una joguina». L'any 1929 se'n va fer en Les Edicions de l'Arc de Barà, a Valls, una segona edició augmentada, de 162 pàgines, amb il·lustracions de Josep Ribot.

un volum de vuitanta pàgines que mereix ser referenciat en qualsevol història de la literatura infantil catalana; una mena de «joguina de lletres» —en paraules de l'autora— que proposa monòlegs per a ser recitats per xiquets i xiquetes entre quatre i tretze anys.

L'activitat de Serra i Moret com a responsable màxim de l'Ajuntament de Pineda es va estendre en aquest primer període durant quasi una dècada, i no va cessar sinó amb la instauració de la dictadura de Primo de Rivera i la deposició del govern municipal democràticament constituït, el 2 d'octubre de 1923. Un parell d'anys després, a la tardor de 1925, la prolongació de les circumstàncies polítiques adverses i un nou agreujament en la salut de Sara fan que la parella torne a Argentina.¹² I, una volta a Buenos Aires, així que la salut concedeix una mínima treva, comença a col·laborar amb el Casal Català i amb la revista *Ressorgiment* en iniciatives de divulgació folklòrica. Així, doncs, en una carta datada l'1 d'abril de 1926 li explica al mestre Serra i Pagès:

El dia 10 dono al *Casal Català* d'aquí la conferència que'm varen demanar en arribant i que no vaig poder fer els primers mesos per no trovar-me prou bé. La titulo *El folklore, i el seu desenrotllo a Catalunya*.

[...] Amb motiu de això he lograt que el director de *Ressorgiment*, revista mensual sèria i bastant ben feta que fa En Nadal i Mallol, inauguri una *Secció Folklòrica* permanent [...]. He trigat a decidir-me, perquè no 'm veig amb cor d'agafar compromisos de cap mena, inútil com sóc en tantes èpoques de l'any: però pensant en vostè, que fa miracles d'activitat, he pensat que m'ajudaria (Pujadas 2004a: 298-299).

La «Secció folklòrica» de *Ressorgiment*, en efecte, va ser una realitat a partir de l'abril de 1926. I es va iniciar precisament amb la transcripció, en sis parts, de la conferència «El folklore, i el seu desenrotllo a Catalunya» que Sara Llorens anunciava a Serra i Pagès.¹³ Però quan *Ressorgiment* publicava a Buenos Aires els textos de Sara, ella havia ja tornat a Catalunya: l'estiu de 1926 el passa ja a Pine-

¹² Mentrimentres, l'any anterior (14 d'agost de 1924) ha mort la mare de Sara, Emília Carreres i Parera; i Primo de Rivera (20 de març de 1925) ha ordenat la supressió de la Mancomunitat Catalana.

¹³ Aquestes sis parts van ser publicades, respectivament, en els núm. 117, 118, 119, 120, 121 i 122, corresponents a abril, maig, juny, juliol, agost i setembre de 1926. Val a dir que Sara Llorens també va publicar en *Ressorgiment* uns altres textos de temàtica folklòrica, de vegades fent servir com a pseudònim el nom de la seua germana major, «Francesca Ll. Carreras». Durant la guerra i la postguerra, de més a més, Sara Llorens va aprofitar les pàgines de *Ressorgiment* per a publicar una sèrie d'articles de compromís cívic i social. La majoria dels textos publicats per Sara Llorens en aquesta plataforma, com també els publicats en uns altres periòdics i revistes, són ara fàcilment accessibles gràcies al treball de Pujadas (2004b). Concretament, els articles publicats en aquesta sèrie de 1926 s'hi poden consultar en les pàgines 169-181.

da, on tres anys i mig més tard (a primers de 1930) el seu home, en reposar-se el consistori electe, és proclamat novament alcalde.¹⁴ És per aquest temps quan es produeix un fet que commociona Sara Llorens i que l'afectarà profundament: la mort inesperada del seu mestre, amic, referent i confident Rossend Serra i Pagès, l'1 de febrer de 1929. Precisament quan la folklorista havia reprès una intensa activitat al voltant dels materials recopilats al Maresme i —en continu contacte amb l'antic mestre— preparava la publicació del *Llegendari*¹⁵ i el *Cançoner de Pineda*. I encara també (com veurem després) un altre projecte etnopoètic en què treballava discretament.

La complicitat entre Sara Llorens i Rossend Serra en aquest període es pot mesurar sense equívocs en les vint-i-set cartes conservades de la primera al segon —i l'efervescència de projectes que s'hi comparteixen— entre juny de 1926 (així que torna d'Argentina) i gener de 1929 (a penes uns dies abans del traspàs).¹⁶ No debades, l'admiració i l'afecte de Sara pel seu mestre s'havia concretat, feia poc, en l'elaboració de la «Nota biogràfica» per a la miscel·lània d'homenatge que, com a «manifestació col·lectiva d'agraïment», li van editar les exalumnes de l'Escola d'Institutrius: *Alguns escrits del professor Rosend Serra y Pagès. Coleccionats y publicats a honor del Mestre per les seves dexebles en ocasió del Cinquantenari del*

¹⁴ L'acte de proclamació en què Serra i Moret recupera l'Alcaldia es produeix el 26 de febrer de 1930. En el nou mandat, Manuel Serra dirigirà el Govern municipal entre 1930 i 1934. Tot i que al gener de 1934 va tornar a guanyar les eleccions municipals, va renunciar al càrrec.

¹⁵ Aquest *Llegendari*, encara inèdit, és al·ludit en diverses cartes que Sara Llorens va trametre a Rossend Serra i Pagès. En relació amb aquest projecte, Joan Pujadas (2004a: 401) explica: «Durant la seva joventut, Sara Llorens aplegà un nombre considerable de llegendes de tema històric, religiós, mitològic etc. Que anà completant fins arribar a gairebé un centenar de transcripcions (vegeu la carta 1 d'aquest capítol). Entre 1926 i 1928 es dedicà a classificar aquests materials amb la finalitzat de publicar-los, però finalment decidí enllestir *El cançoner de Pineda* i aquest recull restà inèdit. Josefina Roma, professora d'antropologia de la Universitat de Barcelona, amb alumnes seus, ha estudiat aquest fons, dipositat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, i amb motiu del cinquantenari de la mort de Sara Llorens n'ha preparat l'edició per encàrrec de l'Ajuntament de Pineda de Mar». La «carta 1 d'aquest capítol» a què es refereix Pujadas és la datada a Pineda el 18 de Juny de 1904 —la primera de les 126 conservades, de Sara Llorens a Rossend Serra—, i s'hi pot llegir: «De las llegendas sí qu'en estich contenta. Per ara m'arrivan a més de 80, ab bastantas de curiosíssimas. D'haver trovat qu' al castell de Palafolls hi ha 'l vadellet d'or y que la sirena és filla de Pineda no 'n donaria *la propietat* a ningú» (Pujadas 2004a: 267).

¹⁶ En general, les 126 cartes trameses per Sara Llorens a Rossend Serra i Pagès entre juny de 1904 i gener de 1929 són, per a l'etnopoètica catalana contemporània, un veritable tresor testimonial de la importantíssima i estretíssima interacció intel·lectual que van mantenir.

seu Professorat (1875-1925).¹⁷ La reciprocitat en l'admiració i l'afecte va quedar demostrada quan, poc abans de morir, Rossend Serra i Pagès va designar Sara Llorens hereva dels seus manuscrits folklòrics; un encàrrec que la folklorista va assumir i va atendre diligentment: al juliol de 1930 tenia ja enllestit l'inventari de la «Biblioteca Folklòrica»,¹⁸ i més endavant va arranjar i inventariar també els manuscrits folklòrics i l'epistolari;¹⁹ va custodiar a Pineda aquest valuós llegat, i personalment es va ocupar de preservar-lo dels perills de la Guerra Civil.²⁰

¹⁷ Aquest volum va ser publicat en Estampa de la Casa Miquel-Rius, a Barcelona, el 1926. Tenia, comptant-hi les 31 pàgines d'introducció, 275 pàgines. La nota biogràfica de Sara Llorens sobre Rossend Serra hi ocupa les pàgines VII-XXXI. El mateix epistolari entre Sara i Rossend demostra que Sara Llorens havia estat treballant en la iniciativa de l'homenatge des de març de l'any 1920 (Pujadas 2004a: 318-319).

¹⁸ En carta a Joan Amades, del 26 de juny de 1930, Sara Llorens anuncia: «el dia 5 de juliol penso anar a casa de la seva filla [Dolorettes Serra i Font de la Vall] a ultimar l'ordenació dels seus papers» (Pujadas 2004a: 460). I, en efecte, el 14 de juliol de 1930 Sara Llorens tramet una carta a Ramon Miquel i Planas indicant-li: «M'és grat comunicar-vos que el dia 9 del corrent va quedar completat l'inventari de la "Biblioteca Folklòrica" del volgut amic Serra i Pagès (que ha pujat a 1.856 obres) i enviada aquesta, com havíem fet anteriorment amb els demés llibres i col·leccions, al "patronat Massana" per a la seva custòdia. / Queda ara sols l'epistolari (amb les postals), que la Dolorettes ho guarda fins més endavant» (Pujadas 2004a: 451).

¹⁹ En plena contesa bèl·lica, amb carta datada a Ribes de Freser el 6 d'agost de 1937, Sara Llorens comunica a Dolorettes Serra i Font de la Vall: «Poso en coneixement teu que he lliurat a la "Sala Serra Pagès", de Casa de l'Ardiaca, els manuscrits folklòrics del teu il·lustre Pare [sic] que varen ésser-me confiats i que he ordenat i classificat en 46 carpetes. / Igualment he lliurat l'"Epistolari", que en total puja a 2.162 lletres, i que he ordenat i classificat en 9 carpetes. / Tot plegat m'ha donat molta feina, que he fet amb gust, sobretot perquè ell havia dipositat la seva fe i confiança en mi, i sols em reca no tenir més forces per a completar i portar a terme fins a la seva publicació les obres que poden fer-se amb aquests manuscrits i la publicació de les quals donarà molt de nom al gran Mestre que sempre ploraré» (Pujadas 2004a: 436).

²⁰ Sabem, en efecte, que Sara Llorens va custodiar a Pineda el llegat de Serra i Pagès, i que personalment es va ocupar de preservar-lo dels perills de la Guerra Civil. En una carta del 26 de juny de 1937 escriu a Ramon Miquel i Planas: «En vista del cariç que prenen els aconteixements, crec que els estimats manuscrits del Mestre Serra i Pagès, que jo custodio, estarien actualment millor sota un altre sostre, que no pas sota d'un del Maresme, com es troben». Com que considera que «Barcelona i, per tant, la "Sala Serra i Pagès" del Patronat Massana, on els tocaria d'ésser enviats, es troba en igual o pitjor perill que ací», en aquesta mateixa carta suggereix a Ramon i Planas la possibilitat de «portar-los a custodiar, amb caràcter interí, al "Museu i Arxiu Folklòric" de Ripoll, sota l'afectuosa cura del venerable T. Raguer» (Pujadas 2004a: 452). Aquell mateix dia, considerant «els incidents de la terrible guerra que venim sofrint», també va escriure una carta al mateix Tomàs Raguer comentant-li aquesta possibilitat de portar els manuscrits de Rossend Serra i Pagès a Ripoll.

És segur que Serra i Pagès n'hauria estat ben satisfet, del treball de Sara i Llorens amb el seu llegat. Com també n'hauria estat de la publicació i dels reconeixements que amb el temps va merèixer el *Cançoner de Pineda. 238 cançons populars amb 210 tonades*, imprès finalment l'any 1931. Era aquesta una obra iniciada feia quasi trenta anys, en què Sara Llorens, enamorada de les paraules i de la vida (valga la redundància), havia aconseguit superar per fi —amb temps, esforç i dedicació— el desànim, la fatiga i l'adversitat que les circumstàncies hi havien imposat.²¹ El «Mestre» mai no va tenir físicament entre les mans aquest llibre, el més important que Sara Llorens va arribar a publicar en vida, però —això sí— en va seguir ben de prop el procés d'elaboració fins a saber-lo pràcticament acabat. A fi de comptes, en l'última carta de Sara Llorens a Serra i Pagès (del 7 de gener de 1929), quan sospesa l'opció de lliurar els materials recopilats a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, ella li escriu:

L'aplec ja és un fet. Are estic rematant-ne la tasca. Feina de pocs dies per a un altre. Per a mi, encare de molts.

Aquest volum, quan estigui enllestit, serà el primer acabat del meu modest corpus tradicional de Pineda. Are bé: si jo l'entrego al *Cançoner de Catalunya*, cosa que 'm causaria un gust extraordinari, no sols robo a la meua obra total la pedra fonamental, sinó que l'aplec del meu poble, aplegat amb tanta fatiga i amor, serà fatalment disgregat —per necessitats lògiques del *Cançoner* general— per anar a ocupar cada cançó l'apartat que li toque en aquell. Això no estaria bé, i sols de pensar-ho em causa tristesa fonda. Per això he demanat preu a impressors i, segons el que em contestin, el donaré desseguida a la impremta, per a poder-lo entregar ben aviat —i quan ja no sigui cap perill que 'l disgrequin— al *Cançoner de Catalunya* (Pujadas 2004a: 435).²²

No podia faltar, per això, en la «Introducció de l'obra», el reconeixement, l'evocació, la gratitud al mestratge de Serra i Pagès, que —així ho recorda l'auto-

²¹ Als problemes de salut, en aquest projecte s'afegí —tal com adés comentàvem— la fatalitat de la mort del jove músic Josep Masó i Goula. Sara Llorens recorda i explicita aquesta adversitat en una «Història d'aquest recull» (1931: 9-12) que no deixa d'incloure en la «Introducció» (1931: 7-22): «El nostre Cançoneret no estava de sort. Quan ja teníem moltes tonades transcrites i tot anava com una seda, En Masó i Goula va morir d'una atac cardíac. [...] El nostre aplec no sols va trobar-se novament sense transcriptor musical, sinó que de cop i volta va quedar sense un bon contingent de cançons, les millors, per cert. Efectivament, En Masó, que tenia per costum endur-se'n cada diumenge, no sols la transcripció de les tonades recollides, sinó les lletres corresponents que nosaltres li entregàvem bonament per a què en prenguéssin còpia [...] no ens n'havia tornada encara cap, degut a la molta feina que tenia sempre; i els seus familiars, amb tota la bona voluntat, no varen saber desentrellar del seu atapeït paperam nostres quartel·les. / Va ser una pèrdua dolorosa car no ens havíem quedat còpia de res, ni tan sols dels títols de les cançons. Sols quedava el recurs de recomençar la tasca de l'anotació. Però un agreujament de nostra malaltia va allunyar-nos novament, de la nostra taula de treball i de tot nou intent inquiridor».

²² Complint aquest propòsit, Sara Llorens va donar, efectivament —vegeu nota 32—, els originals d'*El cançoner de Pineda* a l'Obra del Cançoner.

ra— va insuflar alè al projecte tant en l'origen remot, allà per l'any 1902, com en l'impuls definitiu de concreció, a la segona meitat dels anys vint:²³

Durant les vacances del 1902 —acabat, tot just, l'interessant curs de Folklore que l'erudit Serra i Pagès havia donat en la «Escola d'Institutius i altres carreres per a la Dona»— vàrem començar aquest aplec de cançons de Pineda [...].

I en remerciar a tots, no podem deixar d'evocar la noble figura de primer terme: el gran folklorista que per si sol, pot dir-se, va omplir durant anys en nostra terra el camp del folklore científic; En Rossend Serra i Pagès, perdut malauradament per a Catalunya fa poc més d'un any. Ell va ésser el nostre Mestre, i per tant l'inspirador de nostra tasca. El seu venerable nom, com la nostra íntima reconeixença, no podien mancar en aquest llibre (Llorens 1931: 9-12).

A pesar que *El cançoner de Pineda* es presenta com el «Vol. 1» del «Folklore de la Maresma»,²⁴ ni el *Rondallari* ni el *Llegendari* de Pineda van veure la llum editorial en vida de l'autora. A pesar de la —en podríem dir— *mala salut de ferro* (amb encara vint-i-tres anys més de vida) *El cançoner de Pineda* seria, lamentablement, l'últim llibre propi que la pinetenca veuria eixir d'impremta. Les circumstàncies personals, familiars i històriques es van imposar una volta més a les vel·leïtats literàries: quan les tropes franquistes comencen a ocupar Catalunya, Sara Llorens no dubta a exiliar-se i, acompanyada per la seua germana Francisca, s'estableix a l'Argentina, on al setembre de 1940 podrà finalment retrobar-se amb Manuel Serra i Moret.²⁵ Més tard, Manuel Serra, Sara Llorens i la seua germana Francisca

²³ No debades, Sara Llorens comentava reiteradament per carta amb Serra i Pagès les evolucions del seu *Cançoner*. Hi trobem al·lusions interessants en les epístoles del 12 de març de 1927, 21 de juny de 1927, 16 de juliol de 1927, 23 de juliol de 1927, 14 de setembre de 1927, 30 de setembre de 1927 i 11 de desembre de 1927 (Pujadas 2004a: 411, 416, 417, 421, 422, 424). De l'última carta adreçada per la folklorista al mestre i amic (la de data 7 de gener de 1929), podem inferir, a més, que Serra i Pagès havia fet gestions —i sembla que amb èxit— amb la família del malaguanyat Josep Masó i Goula, per tal de recuperar els originals extraviats per la mort del músic l'any 1910: «Li estimo les gestions que ha fet per aconseguir les cançons extraviades a Can Masó», apunta ella (Pujadas 2004a: 434). També li va facilitar esborranys de melodies i lletres de cançons: «Amb aquells borradors de tonades que va enviar-me ja fa temps (per a mi inintel·ligibles, però un músic ja me les ha interpretades), i amb les lletres que vostè, amb el formatge nadalenc (gustós i immens), va enviar-me, i que 'm feien falta de debò, ja 'm queden completades la majoria. Ja no cal més» (Pujadas 2004a: 434-435).

²⁴ Sara Llorens mai no va abandonar la idea de publicar una gran corpus de folklore del Maresme, del qual *El cançoner de Pineda* en seria una «pedra fonamental».

²⁵ En l'exercici de les seues importants responsabilitats polítiques —«Quan tot s'acabi, vendré per tu, però, mentre la tragedia duri, no em vull despendre de les meves obligacions», justifica per carta a la seua dona (Ferrer 2004: 19)—, Serra i Moret no creuà la frontera sinó al final de la Guerra, l'1 de febrer de 1939. I fou per continuar treballant per les institucions i els representants de la Generalitat i la República, primer a Perpinyà i després a Londres, abans de reunir-se amb Sara a Buenos Aires, el 3 de setembre de 1940.

tornaran a Europa i, al juny de 1948, acabaran instal·lant-se definitivament a Perpinyà. Mai més no tornaria a Pineda, on les tropes franquistes n'havien confiscat la casa pairal, i n'havien destruït i dispersat la valuosa biblioteca. Fet i fet, és a Perpinyà on, més o menys oblidada per tots,²⁶ va acabar els seus dies el 17 d'abril de 1954. I a Perpinyà va ser on el seu home, Manuel Serra i Moret, aquell mateix any va complir la promesa de publicar, pòstumament, *El llibre del cor*, com una mena de colofó per a una vida que, a pesar de les adversitats totes, es va demostrar «rica en llavors de felicitat» (Llorens 1954: 17).

Les Llegendes alacantines inèdites

L'any 2004, amb motiu del cinquanta aniversari de la mort de Sara Llorens, es van publicar dos llibres imprescindibles per a estimar, es la justa mesura, el valor de la vida i l'obra de Sara Llorens en l'etnopoètica catalana contemporània. Per un costat, el monumental *Epistolari (1901-1954)*, a cura del ja per sempre admirat Joan Pujadas i Marquès, que compendia, amb un pròleg de Josep Ferrer i Costa, tres-centes trenta-nou missives inèdites, trameses per Sara Llorens a familiars, amics i intel·lectuals del seu temps; amb un rigorosíssim treball de documentació, transcripció, edició i anotació que, unit al de redacció d'aclaridores «Notes biogràfiques» sobre els principals familiars i amics de Sara Llorens, i als corresponents índexs de consulta, faciliten a l'investigador —o al lector curiós— un accés tan pròxim al personatge (i els seus projectes) que resulta impossible no sucumbir-ne al poder de seducció. Per l'altre costat, l'*Àlbum Sara Llorens*, també a cura de Joan Pujadas, amb documents semiinèdits espigolats en diaris i revistes, i amb un prefaci i un apart crític que tornen a evidenciar l'erudició, el rigor i la contagiosa passió intel·lectual de l'editor.

La publicació d'aquestes dues grans obres —més de mil pàgines, en total— ha contribuït, sens dubte, a recuperar i posar en valor el nom de Sara Llorens. I el mateix ha passat amb l'extraordinària edició del *Rondallari de Pineda*, a càrrec de la professora d'Antropologia Josefina Roma i Riu: un volum de 639 pàgines que, amb introducció i estudis propis (200 pàgines d'erudició hermenèutica i analítica), donava per fi a conèixer les narracions populars que la pinetenca va començar a aplegar en la primera dècada del segle xx, i que es conservaven a la Casa de l'Ardiaca (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona). I confiem que el *fenomen Sara Llorens* continuarà creixent encara més el dia que la mateixa Josefina Roma pugui publicar, igualment, el *Llegendari de Pineda*, en els materials del qual ens consta que està treballant.

²⁶ No deixa d'inspirar tendresa el relat del traspass que els seus nebots Maria Alibés i Josep Reynal fan al seu cosí d'Argentina Joan J. Llorens i Bassa: «la tia Sara ha mort. Va morir el dia 17 entre les 9 i 1/2 i 10 i 1/2 del matí. Sortosament la nostra presència va fer que l'òbit es realitzés amb la presència d'algun familiar; altrament hauria ocorregut en la soledat més corprenedora. L'oncle Manel i la tia Francisca podeu imaginar-vos com han sentit aquesta separació» (Ferrer 2004: 21).

Tanmateix, no són els que fins ara hem citat —l'epistolari, els articles de premsa, el *Rondallari de Pineda* i el *Llegendari de Pineda*— els únics documents etno-poètics que Sara Llorens va deixar inèdits. Amb l'emoció d'un infant el dia de Reis, ens complau donar ací compte d'un altre manuscrit de l'autora, que —com tindrem l'oportunitat de comprovar— aporta noves perspectives als suggeridors perfils de la folklorista i la seua obra, i invita a revisar-ne la figura amb relleus inadvertits i sorprenents. Es tracta de l'obra *Llegendes alacantines*, completament arranjada i acabada, que l'autora hauria recopilat al municipi de Bolulla (Marina Baixa), i que significa una curiosíssima *connexió valenciana* per a l'activitat etno-poètica de la pinetenca.

El nostre descobriment del document respon en bona mesura a l'atzar, i ha estat possible —s'ha de dir i s'ha de subratllar de seguida— gràcies al colossal treball dut a terme per Josep Massot i Muntaner en l'*Inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*. Consultant fa un temps aquest inventari amb motiu d'un puntual interès sobre els cançoners populars catalans, vam reparar que en l'índex toponímic constava, entre algunes altres localitats valencianes, el poble de Bolulla (Massot 1994: 806). I la curiositat ens va portar a indagar quina devia ser la vinculació d'aquest poble de la Marina Baixa amb l'Obra del Cançoner. Hi va haver prou a obrir l'*Inventari* per les pàgines referenciades en l'índex (1993: 408-409) per a accedir a la corresponent descripció de Josep Massot i Muntaner:

B-156

Carpeta recent de 36 x 26 cm., titulada *Llegendes alacantines*

Volum de 226 fulls titulat *Llegendes alacantines*, amb el lema «per a construir la Catalunya nova, cal que la coneguem en tots els seus caires racials». Duu el número 12 corresponent al tercer concurs del Legendari popular català. La Introducció (fulls 1-7) adverteix: «Aquestes llegendes són de Bolulla», un poblet «situat al N.E. d'Alacant», recollides sobretot el 1927 i el 1928, contades només per tres homes. Són inèdites, «excepció feta de *El gat del Molí* (n. 53) que varem publicar fa uns dos anys (no pensavem, aleshores, fer anar aquest aplec a concurs) a la revista "Ressorgiment" de Buenos Aires, amb el pseudònim Francesca Ll. Carreras». La col·lectora afegeix: «Tenim algunes altres llegendes de Bolulla en cartera, que per causes involuntàries no podem afegir avui a aquest aplec. Si el Jurat ho creu convenient les hi podem afegir més endavant». Al final hi ha un *Vocabulari* i un *Índex*.

Hem afegit a la mateixa carpeta una targeta que havia arribat solta, sense data, signada per Sara Llorens de Serra, adreçada «Al Jurat del 3^r Concurs del Legendari Català, qui tan benèvolament va judicar el seu aplec de *Llegendes alacantines* (Lema: Per a construir la Catalunya nova, cal que abans la coneguem en tots els seus caires racials) Saluda atentament i envia les vuit llegendes de Bolulla adjuntes, que, encara que no massa interessants, mancaven per a completar el recull fet en 1926 i 1927 i premiat enguany» (1930). Aquest complement, que figura als inventaris de postguerra del material de l'Obra del Cançoner, no ha arribat a Montserrat.

Els detalls del contingut de la carpeta que Josep Massot hi descriu —sobra dir-ho— resultaven sí o sí emocionants: 226 fulls de llegendes inèdites, atribu-

ibles potser a Sara Llorens i Carreres,²⁷ recollides el 1927 i el 1928, presentades al 3r Concurs del Llegendari Popular Català que el mateix Rossend Serra i Pagès dirigia, recopilades en un poble de la Marina Baixa i amb una inequívoca vocació integradora (i evident consideració i estima) pel cas valencià, i amb la prometença afegida d'un possible complement de vuit llegendes que, segons la nota, haurien estat lliurades posteriorment —a pesar que el 1993 no havien arribat a Montserrat. Sí o sí emocionants, i també intrigants: si l'obra era efectivament de Sara Llorens, com i quan s'hauria desplaçat, amb la seua trencadissa salut, fins al poble de Bolulla?; quin tipus de llegendes s'hi recollien?; per què la folklorista no havia volgut compartit el projecte amb ningú?; com és que —a diferència de tots els altres treballs folklòrics— aquesta empresa no va deixar el menor rastre en les relacions epistolars amb el mestre Serra i Pagès?; quin tipus d'informants hi va fer servir?; i —sobretot— quina mena d'informació permet encara recuperar l'original (o els originals, si apareixia el suplement de vuit llegendes) conservat?

Així que vam poder, ens vam posar en contacte amb el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, on —com se sap— hi ha depositada una còpia en microfilm de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular,²⁸ i hi vam sol·licitar (amb el corresponent permís del responsable de l'arxiu de l'Obra del Cançoner, de Montserrat, Josep Massot i Muntaner) una impressió del contingut de la citada carpeta B-156. I el document, en efecte, responia a la descripció —i a totes les expectatives!— de l'*Inventari*: a més de la portada amb el títol i el lema, 226 pàgines pulcrament manuscrites per Sara Llorens,²⁹ numerades, amb un extens i sucós llegendari valencià, fins ara desconegut per a l'etnopoètica catalana contemporània. Hi ha una «Introducció» (p. 1-7), trenta-tres «Llegendes d'orígens» (p. 8-111) —que inclouen vint-i-dos «Orígens de frases»—,³⁰ set «Llegendes pneumatològiques» (p. 112-128), cinc «Llegendes religioses» (p. 129-144), set «Apòlegs llegendaris» (p. 145-197), cinc «Llegendes vàries» (p. 198-214), un breu «Vocabulari» (215-218) i un índex o «Taula» final (p. 219-226).³¹

²⁷ Des del moment que es va casar, Sara Llorens va signar sistemàticament les seues publicacions renunciant al cognom matern i afegint al seu primer cognom el del seu marit: «Sara Llorens de Serra», doncs, és el nom amb què va signar els articles de premsa, i el que va fer constar en els *Monòlegs per a infants*, *El cançoner de Pineda* i *El llibre del cor*.

²⁸ Volem fer constar l'agraïment al Sr. Didac Teixidor Serrano, de l'Arxiu de Patrimoni Etnològic de Catalunya, per l'eficàcia i l'amabilitat en totes les gestions dutes a terme per a obtenir la còpia del manuscrit de Sara Llorens.

²⁹ En el microfilm del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana són, en realitat, 225 les pàgines conservades, atés que hi manca la 105.

³⁰ Es tracta de les llegendes 1-34, entre les quals les 12-34 són «Orígens de frases». Amb tot i això, n'hi ha només trenta-tres, i no trenta-quatre, perquè un error en la numeració fa que no hi haja llegenda 28: de la llegenda 27, «El fum va als bons ulls», passa a la 29, «La intenció basta».

³¹ En l'annex final transcrivim aquesta taula, amb els títols de les cinquanta-set narracions.

Quedava pendent, emperò, la qüestió de «les vuit llegendes» que «mancaven per a completar el recull». Regirats del dret i del revés els dos fascicles del volum iv dels *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (Massot 1993 i 1994), i també el volum v, d'*Història de l'Obra del Cançoner i complement a l'Inventari de l'Arxiu* (Massot 1995) no hi vam saber trobar cap referència que ens posara en la pista de les «vuit llegendes de Bolulla» suplementàries.³² Novament, l'erudició i la generositat de Josep Massot i Muntaner hi va aportar llum: li vam trametre una consulta sobre la qüestió per correu electrònic, i el 10 d'octubre de 2011 ens la va contestar en els termes següents:

Aquest suplement va arribar fa pocs anys (era a Suïssa) i el vaig fer conèixer a l'inventari complementari publicat a *Escriptors i erudits contemporanis. Vuitena sèrie* (Barcelona 2008), que tornarà a sortir, una mica ampliat, al volum XXI i últim de *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, cap al desembre d'enguany.³³ Per localitzar-lo, la seva sigla és C-274 i només té 32 fulls. El van escanejar des del Centre de Cultura Popular i Tradicional l'any passat.

Una abraçada de
Josep Massot i Muntaner

Va ser així que vam sol·licitar novament a l'Arxiu de Patrimoni Etnològic del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana³⁴ la impressió d'aquest suplement de trenta-dos fulls que, efectivament, contenia vuit llegendes

³² Sí que hi hem pogut localitzar, en canvi, algunes dades conegudes sobre la col·laboració de Sara Llorens amb l'Obra del Cançoner, d'acord amb la voluntat ja expressada en l'epistolari amb Serra i Pagès (vegeu nota 22): en el «Capbreu del novè any de tasques 1930» del «Dietari de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (1921-1938)» de mossèn Joan Puntí i Conell (Massot 1995: 197-199), consta que «Na Sara Llorens de Serra dóna la lletra de 36 cançons i 82 corrandes recollides per la donadora»; i en el de 1933, que «Na Sara Llorens, de Serra, com a deferència envers l'Obra, dóna tot l'original del seu llibre "Cançoner de Pineda"». El 22 de juny de 1926 «El Mestre Pujol duu per a l'arxiu un full de revista (de catalans a Amèrica, segons sembla) on és publicat per Sara Llorens un article sobre cançons de pandero il·lustrades amb una melodia». Així, segons l'inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner, a la carpeta B-121 hi ha la «Camisa recent» xiv, «amb 14 documents, retalls de la revista "Ressorgiment" de Buenos Aires, 1932 i 1933, amb cançons recollides i algun cop comentades per Sara Llorens de Serra» (Massot 1994: 380). I hi trobem també les descripcions següents: «C-198 [*Cèdules del Cançoner popular de Catalunya*], VIII. [...] Conté successivament cançons procedents [...] de S. Ll. (=Folklore de la Maresma per Sara Llorens de Serra, *El Cançoner de Pineda*)» (Massot 1994: 484-485); «C-202 / Sara Llorens de Serra. *Cançoner de Pineda*, I. / 454 fulls, música, lletra i notes, en part mecanografiades i en algun cas impreses. Segons el *Dietari* de l'Obra del Cançoner, de l'11 de febrer de 1933, es tracta de l'"original" del *Cançoner de Pineda*, "publicat no fa molt", ofert per l'autora mateixa a l'Obra. Cf. C-203»; «C-203 / Sara Llorens de Serra. *Cançoner de Pineda*, II. / 399 fulls, de les mateixes característiques que C-202» (Massot 1994: 486).

³³ Efectivament, la descripció de la carpeta C-274 apareix reproduïda en Massot (2011, 168).

³⁴ I novament per mitjà de l'afable i eficient gestió del Sr. Didac Teixidor Serrano.

valencianes més recollides per Sara Llorens.³⁵ Aquest «Apèndix» conservat a la carpeta C-274, a diferència del cos principal del llegendari, havia seguit —com tants altres documents de l'arxiu de l'Obra del Cançoner— el camí de l'exili a Suïssa, abans del retorn feliç a la Biblioteca de Montserrat. Ara, per fi, tornava a ajuntar-se amb el gros de les *Llegendes alacantines*, de què és complement. I el fet és que —hi volem insistir— gràcies a la diligència, l'erudició i la generositat del pare Massot i Muntaner, el 18 de novembre de 2011 vam tenir l'oportunitat de presentar, no sense un punt d'emoció, tot plegat a la comunitat científica: tant les 226 pàgines del manuscrit presentat al tercer Concurs del Llegendari, com l'apèndix de 32 fulls que Sara Llorens hi va voler addicionar l'any 1930; comptat i debatut —ara hi entrarem—, un dels documents més importants de l'etnopoètica valenciana del segle xx.³⁶

Amb el document ja a les mans, admirats per les interessantíssimes característiques que presenta, no podem sinó tornar a les mateixes preguntes. Com —i per què— va fer Sara Llorens aquest important recull de seixanta-cinc llegendes valencianes, «de Bolulla»? Qualsevol temptativa de resposta ens porta a pensar, una volta més, en la influència del mestre i amic Rossend Serra, que —no ho podem oblidar— va ser l'impulsor i l'organitzador de les tres edicions del Concurs del Llegendari Català.³⁷ Fet i fet, sabem precisament per l'epistolari amb

³⁵ Aquest document, manuscrit sobre fulls apaïrats de 215 x 260 mm amb la mateixa cal·ligrafia que el de la carpeta B-156, té una portada amb el títol «Apèndix / a / Llegendes alacantines» (amb la paraula Apèndix doblement subratllada) i novament el «Lema: Per a construir la Catalunya nova, cal que abans la coneguem en tots els seus caires racials». Després, les trenta-dos pàgines numerades: les vuit llegendes, numerades del 59 al 66, ocupant les p. 1-30; una anotació sobre «Narradors de les Llegendes de l'Apèndix» en la p. 31; i una «Taula de l'Apèndix» a la p. 32. Aquesta «Taula de l'Apèndix» amb els títols del vuit relats és també reproduïda en l'annex, a continuació de la «Taula» de l'original de 1929.

³⁶ Aquesta presentació es va produir en la VII Trobada del Grup d'Estudis Etnopoètics - XVI Simposi d'Etnopoètica de l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer, que va tindre lloc a Sitges el 18 i 19 de novembre de 2011. Part de l'emoció al·ludida responia a la presència, entre els assistents, de Josefina Roma: una de les millors especialistes en l'obra de Sara Llorens, editora de l'ingent volum —producte d'un no menys ingent treball— *Rondallari de Pineda* (2006).

³⁷ La primera convocatòria d'aquest històric Concurs data del 1924, i es va resoldre el 1926. La segona edició es va convocar el 1927 i es va resoldre el 1928. Finalment, el Tercer Concurs —al qual van concórrer les *Llegendes alacantines* de Sara Llorens— es va anunciar com «Institució Patxot. Llegendari Popular Català. Tercer y últim Concurs de 1929». Va ser convocat el 31 de març de 1928, preveia la presentació d'originals «per tota la primera quinzena de desembre de 1929» (el cartell de la convocatòria es pot consultar en (Serra i Boldú 1928: 124-125) i es va resoldre l'any 1930. Tant la iniciativa com l'organització de totes tres convocatòries van ser responsabilitat de Rossend Serra i Pagès. Sobre el Concurs del Llegendari Català, vegeu Massot (1993: 354-368), Maluquer i Sostres (1994: 65-66), Baldaquí (1995: 11-53), Pili (2001) i Massot (2010: 139-150)

Serra i Pagès que Sara Llorens havia rebut la convocatòria del Tercer Concurs de Llegendes Catalanes; i també que en convocatòries anteriors degué sospesar la possibilitat de presentar-s'hi. En carta datada a Can Carreres el 8 de maig de 1928, Sara explica a Rossend:

He rebut les convocatòries per al 3.^r concurs de llegendes. Veuré si en aquest hi arribo a temps. Al pas que vaig ja sé que no. Sort que are ve el bon temps per a mi. Però el bon temps, que per al meu respir és una benedicció, i per lo tant un alicient pel treball, ho és també pel meu desig d'esplai (Pujadas 2004a: 429).

Això sí: mai no arriba a comentar per carta a Rossend —ni a ningú— que està treballant en unes *Llegendes alacantines*. Els comentaris i les consultes epistolars de Sara Llorens a Rossend Serra sobre llegendes,³⁸ es refereixen explícitament o implícita al *Llegendari de Pineda*, a pesar que coincideixen, pràcticament, amb els anys en què Sara Llorens —atenent la mateixa «Introducció» de les *Llegendes* presentades al Concurs— va recopilar els relats de Bolulla: «La major part de les llegendes d'aquest aplec ens les va contar en 1927 i 1928 En Joaquim Montiel, bolullenc de 38 anys» (Llorens 1929: 3).

En aquest sentit, no deixa de ser curiós que, per aquells anys, Sara consultara a Rossend qüestions puntuals sobre llegendes —qüestions que s'havien d'entendre referides al *Llegendari de Pineda*—, i que les respostes de l'amic acabaren incidint en l'elaboració de les *Llegendes alacantines*. És aquest el cas de la pregunta següent, formulada en una carta de finals de setembre de 1926:³⁹

Parla vostè de *Llegendes pneumatològiques*. Aquest darrer mot no s'entén gaire en la carta, perquè es veu que vostè escrivia depressa. He interpretat bé les lletres que'l formen, a l'escriure'l ara? Amb aquest mot vol significar «Llegendes sobre la *etologia dels esperits*»? (Pujadas 2004a: 402).

«Llegendes pneumatològiques» és, precisament, el títol de tot un capítol de les *Llegendes alacantines* (Llorens 1929: 112-128), que tracta precisament sobre éssers fantàstics (s'hi adscriuen tres relats sobre «esquiladers», dos sobre bruixes, un sobre «Facècies del Follet» i també un sobre «La Dimònia»).

L'absència de comentaris explícits sobre les *Llegendes alacantines* en la corres-

³⁸ Vegeu, per exemple, les cartes datades el 16 d'agost de 1926, el 25 de setembre de 1926, el 18 de desembre de 1926, el 18 de febrer de 1927 o el 12 de març de 1927 (Pujadas 2004a: 401, 402, 403, 409, 410 i 411).

³⁹ Aquesta carta és datada a l'encapçalament el 25 de setembre de 1926, però després del tercer paràgraf apareix l'anotació «Dia 29», seguida per aquest apunt entre parèntesis: «(En aquest punt me varen interrompre, i després m'he passat quatre dies sense poder venir a l'escriptori)» (Pujadas 2004a: 402).

pondència de Sara Llorens amb l'admirat i còmplice amic —confident absolut durant més de vint-i-cent anys de l'activitat com a folklorista— suggereix la idea que aquest aplec de llegendes potser era, en realitat, una mena de sorpresa: un regal que Sara preparava per a ofrenar-lo al mestre en el tercer i últim Concurs del Llegendari Català en què l'autor de *Revifalla d'amor* es trobava particularment involucrat; un obsequi que, per causa de la mort de Rossend Serra i Pagès, acabaria esdevenint una mena d'homenatge pòstum. Fet i fet, un dels interessos nuclears que demostrava tenir l'organitzador del Concurs del Llegendari era aconseguir que hi participara un recull de llegendes valencianes. I amb el seu treball de llegendes de Bolulla, Sara Llorens en certa mesura podia satisfer-ne el desig. Cal tenir en compte que si bé en la primera edició del Concurs els treballs presentats se centraven sobretot a Catalunya,⁴⁰ en la segona ja hi va haver, a més de la catalana, representació territorial de les illes Balears (amb les *Llegendes de Balears*, d'Andreu Ferrer Ginard) i de l'Alguer (amb les *Llegendes de l'Alguer*, de Carme Doré). Quedava sobretot pendent, així, el cas valencià. I tenim constància que Rossend Serra i Pagès provava d'atendre'l estimulants, pels mitjans de què disposava, una participació valenciana en el tercer Concurs del Llegendari. Sabem, per exemple, que en pro d'un mínim equilibri territorial va enviar una carta a Manuel Betí, de Castelló, que pel fet d'haver estat retornada, es conserva a l'arxiu de l'Obra del Cançoner. La descripció que, en l'inventari, en fa Josep Massot i Muntaner, d'aquest document conservat a la carpeta B-86, resulta prou reveladora de la sensibilitat exhibida per Rossend Serra i Pagès en relació amb el llegendari valencià:

15. Sobre de l'Ateneu Barcelonès adreçat al «Sr. Don Manuel Betí / Castellón de la Plana», sense més precisions i retornat des de Castelló el 6 de maig de 1928 fent constar «Desconocido el interesado». Conté una carta de Rossend Serra i Pagès a Manuel Betí, «Senyor meu i consoci (de la Real Acadèmia de Bones Lletres)», comunicant-li que li acompanya «convocatoria per el 3.^{er} y últim concurs de Llegendes, esperant que V. tindrà a be interessarshi i interessarhi a les persones que'ls sigui simpàtica l'idea». Li comenta que «Es una gran llástima qu'en els dos concursos anteriors no hi hagi concorregut ningú del antich Reyalme de Valencia, ahont se conserven tantes llegendes interessantíssimes de lluytes intestines, de civilitacions remotes y sobre tot del domini musulmà». Li insisteix en el seu interès de disposar de «les llegendes castellanines, valencianes y alacantines», i li demana que faci publicitat de la convocatòria. Li aclareix que «els treballs poden fer-se en valencià, en castellà etc. per al cas es igual; la qüestió es tenir les llegendes» (Massot 1993: 365).

⁴⁰ S'hi van presentar treballs com *Tradicions i llegendes de la ciutat de Valls*, de Cèsar Martinell; *Humils personatges llegendaris*, de Joan Amades; *Llegendes de les terres lleidatanes*, de Valeri Serra i Boldú; *El record dels catalans en la tradició popular històrica i literària de Grècia*, d'Antoni Rubió i Lluch; o *La llegenda del bon comte de Barcelona i l'emperadriu d'Alemanya*, de Jordi Rubió.

Quan explicitava «el seu interès de disposar de “les llegendes castellanines, valencianes y alacantines”», podia imaginar el professor i dinamitzador Serra i Pagès que la seua dilectíssima deixeblla i amiga Sara Llorens acabaria presentant-s’hi amb un aplec de *Llegendes alacantines*, i amb un lema que apel·lava, precisament, a la importància dels fonaments valencians per a la construcció d’una «Catalunya nova»? Va arribar a conèixer aquest treball, el prestigiós professor, tenint en compte que la mort el va véncer l’1 de febrer de 1929, i que el termini per a la presentació d’originals no es va tancar sinó el 15 de desembre d’aquell mateix any? La discreció, en qualsevol cas, devia haver marcat el treball de Sara Llorens en les *Llegendes alacantines*, perquè desaparegut Serra i Pagès, en la Fundació Patxot res no en saben del projecte i arriben a pensar en ella com a successora en les funcions del Concurs del Llegendari. Així, tal com Josep Massot i Muntaner observa (2010: 146-148) comentant el *Dietari* de Rafael Patxot:

La mort de Serra i Pagès tingué conseqüències importants per a les empreses de Rafael Patxot. D’una banda, n’esdevingué marmessor, juntament amb la «deixeblla predilecta» de Serra i Pagès, Sara Llorens, i amb el seu gran amic Ramon Miquel i Planas [...]. D’altra banda, resultà un cop molt dur per al projecte del *Llegendari Popular Català*, tal com Patxot mateix reconeixia al seu *Dietari* el 15 de gener de 1930:

«El tercer Concurs del Llegendari, al menys en quant a volum, ha estat més productiu que’ls anteriors, perquè enguany han entrat 16 plecs o volums.

La mort d’En Serra i Pagès (a.c.s.), me complica no poc aquesta feina, de la qual ell era’l capítol.

Escriguí a Na Sara Llorens de Serra, la Presidència del Jurat,⁴¹ però ha respost que no haventho volgut acceptar en vida d’En Serra i Pagès, ara encara té més raons per no acceptarho tampoc. Davant d’això, he constituït Jurat amb En [Agustí] Duran i Sanpere, En [Josep M.] Batista i Roca i jo, si us plau per força» (Patxot 1926-1938: 154-155).⁴²

⁴¹ Massot introdueix ací una nota aclaridora: «Deu haver-hi algun error de transcripció de l’original manuscrit, que devia dir: “Oferí...”, si no és que el transcriptor a màquina va oblidar alguna paraula, com ara “Escriguí... oferint-li...”» (Massot 2010: 148).

⁴² Un parell de setmanes més tard, l’1 de febrer de 1930, Patxot explica en el seu *Diari* l’homenatge que, amb motiu del primer aniversari de la mort, les deixebles de Rossend Serra i Pagès reten a la memòria del mestre, al mateix estudi on vivia. Sara Llorens hi acudí expressament des de Pineda acompanyada pel seu home, i hi va coincidir amb Rafael Patxot, Ramon Miquel i Planas, Valeri Serra i Boldú i —en paraules de Patxot— «una colla de Senyores i Senyoretetes». Es tractava d’un acte íntim i senzill: «Encabint-nos com hem pogut en la cambreta d’estudi del difunt, envoltant la seva taula d’escriptor, tothom ha anat dient la seva oració, després de la qual, les Dames deixaven llur ramell damunt la tauleta, que ha restat curulla de flors, sota la presidència de la seva filla Dolors i de Na Sara Llorens». La crònica del mecenes no estalvia un detall que en delata l’emoció: «Na Sara Llorens no ha pogut parlar, després, perquè les llàgrimes li han entelat la veu» (cf. Massot: 2010: 147)

Semblava una solució lògica i raonable, oferir a l'hereva dels documents folklòrics de Serra i Pagès que en recollira també el testimoni del Concurs del Llegendari. I, per això, s'entén que en les paraules del *Dietari* el mecenes Patxot deixi transpirar un cert aire de decepció personal: la negativa de Sara Llorens a succeir el mestre sembla que s'hi valore com un revés frustrant que agreuja la situació, i que força la improvisació d'un jurat de circumstàncies on el mateix Rafael Patxot s'haurà d'involucrar.⁴³ Tanmateix, ara sabem que hi havia una raó de pes perquè la pinetenca rebutjara —sí o sí— la proposta de Patxot. Una raó evident i irrefutable: no podia acceptar presidir el jurat del tercer Concurs del Llegendari Català... senzillament perquè s'hi havia presentat, amb l'original de les *Llegendes alacantines!*⁴⁴

No va ser només Sara Llorens qui va atendre, en aquella tercera edició del Concurs del Llegendari, la vella aspiració de Rossend Serra i Pagès que s'hi presentaren llegendes valencianes. És de sobres conegut —i remarcable en l'etnopoètica valenciana contemporània— que també s'hi va presentar l'altea Francesc Martínez i Martínez, amb una important obra que, per les singulars característiques, Patxot no es va estar de ressenyar en el seu *Dietari*:⁴⁵ «Entre'ls plecs vinguts a Concurs, n'hi ha algun de ben interessant, que s'escau fora de les condicions requerides: per exemple, un recull valencià, gairebé tot ell a base de cosa ja publicada» (Massot 2010: 148).

D'alguna manera, el treball de Francesc Martínez i Martínez presentat al Concurs era també conseqüència de l'habilitat de Rossend Serra i Pagès, que en la primera edició del Concurs (la que es va resoldre l'any 1926) va nomenar president del jurat l'erudit folklorista d'Altea. Amb aquella estratègia es garantia que un

⁴³ En la p. 16 de *La Vanguardia* del 4 d'abril de 1930 es fa públic el veredictes d'aquest històric tercer Concurs del Llegendari, datat a Barcelona el 29 de març de 1930. Hi constava, en efecte: «Jurado calificador: A. Duran y Sanpere; J. M. Batista y Roca y R. Patxot Jubert». El treball de Sara Llorens s'hi feia constar amb el títol i el lema amb què va ser presentat al concurs. La informació era idèntica a la que publicava, en català, *La Veu de Catalunya* aquell mateix dia, a la pàgina 4.

⁴⁴ El 15 de gener de 1930, quan Rafael Patxot es queixa en el *Dietari* per la negativa de Sara a presidir el jurat del tercer Concurs del Llegendari Català, ha passat ja un mes des que s'ha tancat el termini de lliurament d'originals (el 15 de desembre de 1929) i, en conseqüència, Sara Llorens ja havia formalitzat la participació en el Concurs amb el seu original de *Llegendes alacantines*.

⁴⁵ El *Llegendari valencià* de Francesc Martínez i Martínez, editat per Josep M. Baldaquí (1995) ha estat estimat, en relació amb les llegendes, com un dels treballs més importants de l'etnopoètica valenciana de la primera meitat del segle xx.

valencià influent, de criteri independent i amb consolidat prestigi,⁴⁶ coneguera de primera mà les característiques del projecte i el poguera divulgar.⁴⁷ El cas és que, com un triomf pòstum per als esforços organitzatius, Rossend Serra i Pagès va aconseguir, sense saber-ho en vida, que en l'última edició del Concurs de la Fundació Patxot Francesc Martínez presentara, per fi, un importantíssim recull de llegendes valencianes. El *Llegendari alacantí* que ara exhumem apunta encara més lluny: a un segon llegendari valencià de l'època, responsabilitat de la seua «deixebra preferida» Sara Llorens. Parlem, sens dubte —hi volem insistir—, de les dues obres més importants de la llegendística valenciana de la primera meitat del segle xx.⁴⁸ Dues aportacions que, amb la perspectiva del temps, s'erigeixen —si més no, en aquest gènere de fantasies i versemblances copartides— en veritables pedres de toc per a la fràgil tradició etnopoètica del País Valencià.

Ara bé, s'hi imposa una incògnita: com va poder Sara Llorens, amb tantes

⁴⁶ L'any 1926 Francesc Martínez i Martínez era ja un home venerable de seixanta anys, que havia publicat, a més de múltiples treballs erudits, els dos primers volums de *Còses de la meua terra* (1912 i 1920). No deixa de ser simptomàtic que el 1927, tot just un any després de l'experiència a Barcelona, publiqui una *Arreplega de llegendes, costums i tradicions del Regne de València* (1927): el treball de partida per a les *Llegendes valencianes* presentades, al desembre de 1929, al tercer Concurs.

⁴⁷ Així ho reconeix Rafael Patxot en l'anotació del 26 de juny de 1926 del *Dietari*: «En el Jurat hem aplegat representació de la “greater” Catalunya: N'Horaci Chauvet, de Perpinyà, President de la “Colla del Rosselló”, i en Francesc Martínez i Martínez, de València, a qui ha pertocat la Presidència de l'acte. N'Andreu Ferrer i Ginart, d'Artà, no'ns ha pogut dur personalment l'alenada mallorquina, perquè li han negat el permís i no l'han deixat assistir a la nostra festa» (Massot 2010: 144). Tres dies després, en l'exemplar del 29 de juny *La Vanguardia* (p. 8) publicava: «Todos cuantos tomaron parte en el acto fueron muy aplaudidos, reinando después mucho entusiasmo entre los folkloristas concurrentes, haciendo los augurios más halagüeños para el segundo concurso, para cuyo éxito prometieron su cooperación en las regiones respectivas los individuos del jurado señor Martínez, de Valencia; don Horacio Chauvet, de Perpiñán, publicista conocidísimo, y don Andrés Ferrer y Ginart, de Artá (Mallorca), quien lo indicó por carta, excusando su asistencia». El tractament de la notícia es correspon amb l'esborrany de ressenya que es conserva a la carpeta B-86 de l'Obra del Cançoner (vegeu-ne el document 17 descrit en l'inventari de Josep Massot (1993: 365)). Val a dir que Andreu Ferrer i Ginart va participar en el segon Concurs (hi va obtenir el segon premi, amb les seues *Llegendes de Balears*, editades per fi l'any 2009 a Montserrat) i que Francesc Martínez i Martínez, com ja hem dit, es va presentar a la tercera i última edició del Concurs.

⁴⁸ El fet és una pura anècdota, perquè en realitat l'estratègia del Concurs consistia a premiar, d'una manera o una altra, pràcticament tots els originals presentats i poder-los així conservar en el fons de la Institució; i d'altra banda, ni els criteris ni la configuració del Jurat seria exempta de discussions: amb tot i això, les *Llegendes alacantines* de Sara Llorens van obtenir el cinquè premi del Concurs, dotat amb 250 pessetes, just per davant del *Recull per al futur llegendari del Regne de València*, que va merèixer les dues-centes pessetes del sisé premi.

limitacions com la malaltia li infringia, recollir les cinquanta-set llegendes «de Bolulla» que integraven l'original presentat al concurs, més —encara— les vuit afegides en l'«Apèndix»? El fet cert és que cap testimoni escrit no ens permet documentar la presència de la folklorista a terres valencianes els anys 1927 i 1928, que és quan diu l'autora que va recollir de viva veu els seus relats. Tot el contrari: les cartes enviades per l'autora en aquests dos anys són datades indefectiblement a Catalunya,⁴⁹ i res no fa pensar en una estada a la Marina Baixa durant el temps necessari per a la recollida d'un material tan valuós com el finalment presentat al Concurs del Llegendari. Aleshores?

Aleshores hi ha una hipòtesi que ha de prendre forma. I és que les *Llegendes alacantines* recopilades per Sara Llorens eren, com ella ben diu, «de Bolulla». Però no necessàriament «recollides a Bolulla». Un detall de la «Introducció» a aquest llegendari hi resulta rellevant. I és que la pràctica totalitat de les llegendes fixades en el recull han estat obtingudes —com qui diu— d'un únic informant, «Joaquim Montiel, bolullenc de 38 anys»:

La major part de les llegendes d'aquest aplec ens les va contar en 1927 i 1928 En Joaquim Montiel, bolullenc de 38 anys [...].

Les poques llegendes que no ens han estat explicades per ell, ho han estat per Marian Ferrer, de la mateixa edat, i per Vicens Montiel, germà del primer, de 27 anys.

De Marian Ferrer son les que porten els n.ºs. 33 i 41. De Vicens Montiel les dels n.ºs. 2, 12 i 24. Totes les altres son del nostre notable narrador (Llorens 1929: 3-5).

És a dir: cinquanta-dos de les cinquanta-set narracions presentades al Concurs eren de la mateixa persona. I, encara, tres de les cinc restants havien estat contades pel germà d'aquest protagonista absolut. Per acabar-ho d'adobar, la penúltima pàgina de l'«Apèndix», en què s'anoten els «Narradors de les Llegendes de l'Apèndix», no fa sinó acabar de certificar aquesta discretíssima diversitat dels informants: «Les llegendes senyalades amb els n.ºs 61 i 65 em foren contades en 1927 per Marian Ferrer; i les senyalades amb els n.ºs 59, 60, 62, 63, 64, i 66 per Joaquim Montiel, abdós de Bolulla» (Llorens 1930: 31).

Així doncs, tot ben garbellat, resulta que l'informant «Joaquim Montiel» és qui va facilitar a la folklorista cinquanta-vuit de les seixanta-cinc llegendes totals. I que, de les altres set, l'autora n'atribueix tres al germà («Vicenç Montiel») i

⁴⁹ Excepció feta d'una datada a Vic, a l'agost de 1928 (adreçada a Serra i Pagès), i una altra a Barcelona, al novembre de 1927 (adreçada a Anton Busquets i Punset). Datades a Pineda (o a can Carreres), se'n conserven adreçades a Serra i Pagès al gener, febrer, març, maig, juny, juliol, setembre, octubre i desembre de 1927; i al gener, març, maig, juliol i octubre de 1928. També n'hi ha a Anton Busquets, al juliol de 1928; a Joan Amades, al març de 1927; i a Tomàs Raguer, al desembre de 1927.

quatre a un tercer i últim informant («Marian Ferrer»). Parlem, per tant, de només tres persones —de les quals, dos pràcticament testimonials— com a origen únic per a les 258 pàgines totals del llegendari. Sobra dir que aquesta escassetat de fonts contrasta clarament amb la metodologia seguida per l'autora en, per exemple, *El cançoner de Pineda*, on fa constar un total de trenta-un «Cantadors» (Llorens 1931: 14-16); o en el *Rondallari de Pineda*, elaborat a partir de trenta-sis «narradors» i «Molta gent» (Roma 2006: 23-28).

D'altra banda ha resultat que, ben mirat, el nom de Joaquim Montiel apareix també com a informant en un altre document folklòric de Sara Llorens. A Carme Oriol devem la dada que revela la recurrència anecdòtica d'aquest boluller en els treballs etnopoètics de la pinetenca: l'article «Demofilologia. Literatura oral. Llegendes en gestació», publicat en *Arxiu de Tradicions Populars*,⁵⁰ conté un breu relat que acaba amb aquest aclariment entre parèntesis: «(Recollida de Joaquim Montiel, terrassà de Bolulla.)». Era, aquest nom, una clau que podria aportar explicacions per a la gènesi de les *Llegendes alacantines*. I valia la pena, per això, atendre'n la detallada descripció de la folklorista en la «Introducció»:

En Joaquim Montiel, bolullenc de 38 anys, home intel·ligent encara que analfabet, de bona estatura i nobles faccions, tot patriarcal i ple de bonhomia. És un narrador excel·lent que imprimeix a les llegendes tant de color local, tant d'esperit secular, tant d'agre del terror, que difícilment pod esser superat.

Sentint-lo, moltes vegades hem pensat que si un dia pujés a la tribuna de la «Secció de Folklore del Club Muntanyenc» o a la de la del «Centre Excursionista de Catalunya», amb la seva memòria feliç, amb la seva traça de narrador popular, amb el seu típic abillament i ingènua expressió, i amb el seu discurs d'òrbita completament primària i racial, donaria pod ser lloc a la sessió folklòrica més senzilla, més vera i més suggestiva que s'hagi celebrat mai a Barcelona (Llorens1930: 3-5).

Tractant-se Bolulla d'un poble menut, de poc més de quatre-cents habitants, valia la pena indagar *in situ* si es conservava documentació (o memòria) dels germans Joaquim i Vicent Montiel, o bé del tercer informant, Marian Ferrer. Si n'hi havia, era fàcil de localitzar perquè, a més dels noms, hi havia una altra dada valuosa: les dates aproximades de naixement. Atenent les edats apuntades per Sara Llorens, i considerant el temps de recopilació i redacció («en 1927 i 1928»), podíem inferir que Joaquim Montiel i Marian Ferrer devien haver nascut al voltant del 1890, i Vicent Montiel sobre el 1900.

⁵⁰ Vegeu Sara Llorens (1934, 321-323), o l'edició que en fa Pujadas (2004b, 212-215). El relat en qüestió és aquest: «Succeí que un home s'amagà dins d'una cova xiqueta. / Tot d'una veié, en el forat d'entrada, el cap d'un llop que entrava amb la boca ben badada. Ell, tot decidit, li ficà la mà per la boca, ben endins, fins a agafar-li la cua; i sense deixar-la anar, va recular el braç. La cua no es va trencar, sinó que va seguir la pell, i així el llop quedà girat al revés, com una mitja (és a dir, la seva forma no canvià, però les entranyes li quedaren fora i la pell dins).».

Ens estalviarem ací aportar els detalls de les gestions que ens van permetre identificar les corresponents famílies.⁵¹ Però el fet és que, amb el vent de l'atzar per una volta favorable, vam tindre l'oportunitat de contactar tant amb un fill encara viu de Joaquim Montiel Guardiola⁵² (el senyor José Montiel Montiel, *Pep Montiel*, nascut el 1925), com amb una filla de Vicent Montiel Guardiola⁵³ (la senyora Joaquina Montiel Ferrer, *Xima Montiel*, nascuda l'any 1928): tots dos amb una perfecta memòria dels respectius pares.⁵⁴ El contingut de les extenses —i emotives— entrevistes mantingudes⁵⁵ és un material que, per raons d'espai, no podrem comentar ací: ens acontentarem per això a augurar-ne les possibilitats d'un apassionant estudi etnopoètic, en què resultarà temptador contrastar les *Llegendes alacantines* de Sara Llorens amb els relats que els fills encara conserven en l'imaginari familiar, així com també les diverses fonts escrites que hi ha disponibles sobre el llegendari de la comarca.⁵⁶

Les converses amb la família Montiel posen en clar que els dos germans i el cosí (Marian Ferrer, *el Tio Marian el Xato*) formaven en realitat un petita colla que durant temporades es llogava fora del poble per a qualsevol tipus de faena. Tenien l'ofici de «carboners» (feien «sitges»), però, si molt convenia, també tre-

⁵¹ Això sí: volem fer constar l'agraïment personal a la Dra. Maribel Guardiola Savall, companya en el Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant, i natural de Bolulla, que va ser qui ens va facilitar les referències i els contactes amb els descendents de Joaquim i Vicent Montiel.

⁵² Aquest era, en realitat, el nom complet de l'informant protagonista de les *Llegendes alacantines*. Fill de Pep Montiel, el nostre Joaquim Montiel era, en paraules del seu fill Pep Montiel Montiel, «de la quinta del deu; de la quinta dels Ximos». Va tindre tres fills i una filla, dels quals ara només viu —precisament a la mateixa casa que Joaquim Montiel Guardiola va heretar de son pare Pep Montiel— el nostre entrevistat Pep Montiel Montiel. L'únic fill d'aquest últim (nét, per tant, de l'informant de Sara Llorens), també és diu Joaquim Montiel i viu a Polop.

⁵³ Així és com coneixien a Bolulla l'informant «Vicenç Montiel» a què es referia Sara Llorens.

⁵⁴ En la primera entrevista mantinguda amb els cosins Pep i Joaquina Montiel, va intevenir també Vicenta Eleuteria Ferrer Montiel, filla de Joaquina (i néta, per tant, de l'informant Vicent Montiel). Entre els tres van aclarir de seguida que el tercer informant, Marian Ferrer, era un home ben conegut d'ells: «el Tio Marian el Xato», un cosí dels germans Joaquim i Vicent Montiel. També Marian Ferrer va tenir descendència: tres filles i un fill, però —segons expliquen els Montiel— la família es va assentar a França i s'hi va quedar a viure.

⁵⁵ Cap dels dos no coneixia, per descomptat, l'existència de l'original. I tampoc que els seus pares havien fet d'informants en els treballs de Sara Llorens. Per això, la descripció que en la «Introducció» es fa de Joaquim Montiel —descripció que vam haver de llegir en veu alta al domicili familiar de Xima Montiel— va desfermar els records del fill, la neboda, la néta i la resta dels descendents.

⁵⁶ Pensem en les obres del ja citat Francesc Martínez i Martínez (1912, 1920, 1927, 1929 i 1947), en la d'Adolf Salvà (1988) i, fins i tot, en l'interessantíssim treball de Maribel Guardiola i Vicent Beltran (2005).

ballaven la terra o «pelaven els surers». Una dada és reveladora: aquelles llargues estades laborals fora de casa que els fills recorden —«se n’anaven a la *brossalla*, que dien»— eren precisament a Catalunya, on va faltar poc per a fer arrels.⁵⁷

VICENTA ELEUTERIA FERRER MONTIEL: «Ma mare diu que... Si ma *uela* haguera volgut anar allà a Catalunya»...

JOAQUINA MONTIEL FERRER: «*Mosatros* no haguérem nascut ací».

VICENTA ELEUTERIA FERRER MONTIEL: «Ells no hagueren nascut ningú ací».

JOAQUINA MONTIEL FERRER: «Mon pare volia estar allà [a Catalunya]. Si li donava faena tot l’any. Però ma mare no va consentir voler anar, per no deixar-se els *uelos*».

Amb aquest testimoni, guanya pes la hipòtesi que adés insinuàvem i que ara ens atrevim a reformular amb un punt afegit de gosadia: Sara Llorens potser no va viatjar mai a Bolulla, i va poder recollir les *Llegendes alacantines* sense eixir de casa, a partir de tres homes valencians (els germans Joaquim i Vicent Montiel, i el seu cosí Marian Ferrer) que treballaven a les terres de Pineda. Qui sap si dins de Can Carreres mateix, la folklorista hauria pogut encarar tranquil·lament d’aquesta manera el repte que tant sensibilitzava el professor Serra i Pagès, de recollir i fixar un corpus important de relats llegendaris valencians.⁵⁸ Poc o gens importa —en qualsevol cas— això. Importa el valor de les seixanta-cinc narracions recollides, inequívocament genuïnes de la Marina Baixa. I l’interés enorme que n’ofereix el corpus textual des de múltiples perspectives: etnopoètiques, nuclearment; però també geogràfiques, toponímiques, sociològiques, biogràfiques, històriques, etnogràfiques, lingüístiques, sociolingüístiques i dialectològiques.⁵⁹

⁵⁷ La mateixa Sara Llorens, en la «Introducció» dona compte de la necessitat que tenien els bolullers de desplaçar-se fora del poble per motius laborals durant llargues temporades hivernals: «Bolulla és un poblet de cap a mil habitants [...]. L’agricultura és la seva única art i això, i el fort desnivell de la terra que la fa inaprofitable en molts troços —i els profitables ho són, en llur major part per l’esforç cotidià heròic d’aplanar i reforçar amb parets seques, llenques minúscules de terra que fan de la muntanya un pintoresc escalonat— fa que el poble no sigui prou ric per a mantenir els seus habitants, els quals es veuen obligats (ens referim als homes) a emigrar durant l’hivern. / Però tant quant més els ha costat d’esforç i sacrifici llur troç, tant més se l’estimen els bolullers, i tant més de ell se senten. / Les influències forasteres no els desnaturalitzen, i tots, en arribar la primavera, tornen amb íntima il·lusió a les llars llurs (Llorens 1929: 1-3).

⁵⁸ Un passatge d’*El llibre del cor*, «L’hortolà» (Llorens 1954: 73-74) resulta il·lustrativa del tracte de proximitat que el matrimoni Serra Llorens devia dispensar a «tots els terrassans» [*sic*], com també de l’hàbit de la conversa que la folklorista hi cultivava.

⁵⁹ Les singulars circumstàncies d’aquest treball fan que Sara Llorens haja d’encarar el repte de conformar, des de la seua posició dialectal inscrita en el català oriental, un estàndard supraregional *valencianocatalà* que permetera fixar literàriament els referents orals valencians que hi ha en l’origen dels textos. El repte és particularment atractiu en el cas de Sara Llorens, per tal com l’evolució ortogràfica dels seus textos és paradigmàtica de la progressiva —i pragmàtica— assimilació i generalització dels criteris fabrians.

L'atenció a aquestes *Llegendes alacantines* invita, per un costat, a reconsiderar l'obra folklòrica de Sara Llorens, que —contràriament a la imatge localista— depassa decididament els límits geogràfics del Maresme amb la ferma voluntat d'establir connexions, contrastos i ponts envers l'imaginari popular valencià; i això amb la clara consciència que només coneixent i reconeixent la diversitat cultural dels diferents territoris de la llengua comuna serà possible «construir la Catalunya nova» per què socialment i identitàriament va decidir apostar. Pocs casos trobem en el folklore català de la primera meitat del segle xx —i en qualsevol altre àmbit— que aposten d'una manera tan oberta i transparent (i ensems tan respectuosa amb la diversitat) per la idea que, en les potencialitats culturals del poble català, els valencians poden ser tan importants com importants ho poden ser els catalans en les potencialitats del poble valencià.

Ara: si el llegendari valencià de Sara Llorens invita a reconsiderar en positiu l'obra de l'autora catalana, no és menys cert que, per l'altre costat —el de l'extrem valencià—, l'entitat del recull suggereix l'oportunitat paral·lela de revisar una mica a l'alça els esquemes amb què s'han volgut caracteritzar els últims cent cinquanta anys de tradició folklòrica al País. Francesc Martínez i Martínez s'hi considerava la gran —i extraordinària— excepció en el desèrtic panorama del seu temps. Per mèrits propis, de més a més.⁶⁰ Però d'ara endavant fóra just que, igual que s'ha esdevingut en la història del Concurs del Llegendari i de l'arxiu de l'Obra del Cançoner, també en monografies i manuals acadèmics el nom de l'insigne humanista alteà apareguera acompanyat (si més no en l'apartat de llegendística) pel de Sara Llorens i Carreres: una dona —tant sí com no— admirable i fascinant en la capacitat de superació, la perseverança, la sensibilitat, la coherència, les fidelitats, el compromís cívic i la vitalitat.

La làpida que cobreix la tomba de Sara Llorens al cementeri de Perpinyà té aquesta inscripció: «Sara Llorens de Serra / 1881-1954 / Feu que germeni el bé que ha deixat». Ens fa goig pensar que la publicació del *Llegendari alacantí* conservat a la carpeta B-156 de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya —aquest és l'anunci que volíem fer— és la manera millor de fer-ho.

⁶⁰ Ningú no discutiria la vàlua dels importantíssims treballs folklòrics de Francesc Martínez i Martínez al costat de —per posar alguns noms que configuren la primíssima tradició folklòrica valenciana del XIX i el XX— Francesc Palanca i Roca, Joaquim Martí i Gadea, Constantí Llombart, Francesc Badenes Dalmau, Rafael Altamira, Lluís Cebrian i Mezquita, Francesc Almarçhe i Vázquez, Enric Ribés i Sangüesa, Joan Baptista Batlle i Martínez, Estanislau Alberola i Serra o Manuel Peris Fuentes.

BIBLIOGRAFIA

- BALDAQUÍ ESCANDELL, J. M. (1995): «Estudi introductori», dins Francesc MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, *Llegendari valencià*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, p. 11-53.
- FERRER I COSTA, J. (2004): «Pròleg», dins Sara LLORENS, *Epistolari (1901-1954)*, Barcelona, Fundació Pere Coromines, p. 5-21.
- GUARDIOLA I SAVALL, M.; BELTRAN I CALVO, V. (2005): *Bolulla la Caramulla: cultura popular i llengua d'un poble de la Marina*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- LLORENS I CARRERES, S. (1906): *Petit aplech d'exemples morals recullits y cotejats per la Srta. Sara Llorens y Carreras ab una noticia preliminar d'en Rossend Serra y Pagés*, Barcelona, Impr. de F. Giró.
- (1918): *Monòlegs per a infants*, Barcelona, J. Horta Impressor [hi ha una segona edició, augmentada, amb il·lustracions de Josep Ribot, feta a Valls, en Les Edicions de l'Arc de Barà, l'any 1929].
- (1926): «Nota biogràfica», dins *Alguns escrits del professor Rosend Serra y Pagès. Coleccionats y publicats a honor del Mestre per les seves dexebles en ocasió del Cinquantenari del seu Professorat (1875-1925)*, Barcelona, Estampa de la Casa Miquel-Rius, p. VII-XXXI.
- (1929): *Llegendes alacantines* [manuscrit presentat al tercer Concurs del Llegendari Català, localitzat a la carpeta B-156 de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, de la Biblioteca de l'Abadia de Montserrat].
- (1930): *Apèndix a les Llegendes alacantines* [manuscrit localitzat a la carpeta C-274 de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, de la Biblioteca de l'Abadia de Montserrat].
- (1931): *El cançoner de Pineda. 238 cançons populars amb 210 tonades. Folklore de la Maresma*, 1, Barcelona, Joaquim Horta Impressor [hi ha edició facsímil de 1992, feta per l'Ajuntament de Pineda de Mar].
- (1934): «Demofilogia. Literatura oral. Llegendes en gestació», *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 6 (s.d.), p. 321-323.
- (1954): *El llibre del cor*, Perpinyà, Société Générale d'Impression [publicat pòstumament pel marit de Sara Llorens, Manuel Serra i Moret].
- (2004): *Epistolari (1901-1954)*; recull, prefaci, notes i edició de Joan Pujadas i Marquès, pròleg de Josep Ferrer i Costa, Barcelona, Fundació Pere Coromines.
- (2006): *Rondallari de Pineda*; introducció i estudis de Josefina Roma, il·lustracions de Waldesca Santana, Pineda de Mar, Ajuntament de Pineda de Mar.
- MALUQUER I SOSTRES, J. (1994): *Rafael Patxot i Jubert, mecenes i científic*, Barcelona, Pòrtic.
- MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, F. (1912): *Còses de la meua terra (la Marina). Primera tanda*, València, Manuel Pau.
- (1920): *Còses de la meua terra (la Marina). Segona tanda*, València, Imprenta Vives Mora.
- (1927): *Folk-lore valencià: arplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia*, València, Societat Valenciana de Publicacions.
- (1947): *Còses de la meua terra (la Marina). Tercera tanda i darrera*, València, Imprenta Diana.
- (1995): *Llegendes valencianes*; edició, estudi i notes de Josep M. Baldaquí, a partir de l'original presentat per l'autor al tercer Concurs del Llegendari Popular l'any 1929, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- MASSOT I MUNTANER, J. (1993): *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Volum IV. Fascicle 1. Inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1994): *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Volum IV. Fascicle 2. Inventari*

de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (1995): *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Volum v. Història de l'Obra del Cançoner i complement a l'Inventari de l'Arxiu*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2008): *Escriptors i erudits contemporanis. Vuitena sèrie*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2010): «Rafael Patxot i el Llegendari Popular Català», dins *Escriptors i erudits contemporanis: novena sèrie*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 139-150.

— (2011): *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Volum XXI. Complements a l'inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner i a les seves missions*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PIL, C. (2001): *El llegendari popular català (1924-1930)*, Càller, Arxiu de Tradicions de l'Alguer.

PUJADAS I MARQUÈS, J. (ed.) (2004a): *Sara Llorens. Epistolari (1901-1954)*, Barcelona, Fundació Pere Corominas.

— (2004b): *Àlbum Sara Llorens*; recull, prefaci, notes biogràfiques i bibliogràfiques i edició de Joan Pujadas, pròleg de Toni Sala, Pineda de Mar, Ajuntament de Pineda de Mar.

ROMA I RIU, J. (2006): «Introducció», en Sara LLORENS, *Rondallari de Pineda*, Pineda de Mar, Ajuntament de Pineda de Mar, p. 7-32.

— ; MARÍN SILVESTRE, D. (1996): «Sara Llorens i el seu Rondallari. Una dona fent treball de camp a començaments de segle», *Anuario de hojas de Warmi*, núm. 7, p. 79-88.

SALVÀ BALLESTER, A. (1988): *De la marina i muntanya: folklore*; edició a cura de Rafael Alemany, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert.

SERRA I BOLDÚ, Valeri (dir.) (1928): *Arxiu de Tradicions Populares*, Barcelona [edició facsimil: Palma, José J. de Olañeta, 1992].

ANNEX. Les *Llegendes alacantines* de Sara Llorens i Carreres

Taula

	Pàg. 1
Introducció	
I. Llegendes d'origens	" 8
1 – Com se va despoblar la illa / de Formentera	" 9
2 – Origen de la rata-pinyada	" 26
3 – Origen de la casa	" 27
4 – Origen dels estaments	" 29
5 – Qui va inventar el carbó	" 32
6 – Les festes d'entre-setmana	" 33
7 – Origen de la Quaresma	" 35 / 221
8 – Perquè els llobins amarguen	" 37
9 – Perquè la ploma dels aucells no / serveix i la carn sí	" 39
10 – Perquè les figueres lleven dos / cops l'any	" 41
11 – Regàlies Mores	" 43
<u>Orígens de frases</u>	
12 – «Març va enmanllevar un dia a Abril / per a apedregar a sa mare»	" 45
13 – «No ens enganyes, còrb, / que tens el pic negre»	" 47
14 – «Agafam i treballa»	" 52

15 – «Fila, fila, Bellerisa, / fila i portaràs camisa»	” 54 / 222
16 – «Qui no té feïna / el gat per l’esquena»	” 60
17 – «Pa d’ordi?... Gita’t, Jordi! / Pa de blat?... El bancal acabat!»	” 64
18 – «D’aquí a Nadal – manta no cal. / De Nadal enllà – fret no fa»	” 67
19 – «Ni el dimoni va voler esser carboner»	” 71
20 – «No ets pas fill de frare»	” 73
21 – «Fer com la tia Moranta: / —Eixuta?... Blanca!»	” 75
22 – «L’entremés de Pedreguer»	” 77
23 – «València és bona / però el maset del meu pare és mellor»	” 79 / 223
24 – «A la sogra no hi ha llamp que la partisca	” 82
25 – «Conill, Donissa, / que’l pollastre m’ha fet mal»	” 84
26 – «Una gota d’Abril / val més que’l ferrocarril»	” 86
27 – «El fum va als bons ulls»	” 88
[No hi ha 28]	
29 – «La intenció basta»	” 91
30 – «Miracle! ..viu!»	” 93
31 – «El rector de Tàrbena va comprar un aca / que quan va estar avesada a no menjar es va morir»	” 100
32 – «De taberner a moliner mudaràs / que de lladre no t’escaparas»	” 102 / 224
33 – «Cansalada i ous fregits treuen la vista als marits»	” 104
34 – «No et fiïs de la dona / de fill que no sigui teu / i d’arbre que no llevi»	” 106

ii. Llegendes pneumatològiques

35 – Els Esquiladers	” 112
36 – La prova del gall blanc	” 113
37 – La veu del cau ⁶¹	” 115
38 – El sabater i la seua muller	” 117
39 – Bruixes que tocaven les castanyoles ⁶²	” 119
40 – Facècies del Follet	” 124
41 – La Dimònia	” 126
	” 128 / 225

iii. Llegendes religioses

42 – Les ferradures de la burra de / Sant Vicens Ferrer	” 129
43 – L’aguant en l’aire	” 130
44 – Mestre de mestres ferrers ⁶³	” 132
45 – El devot i el renegaire	” 134
46 – L’almoïna del grill de ceba	” 138
	” 141

iv. Apòlegs llegendaris

47 – La fe en els auguris	” 145
48 – El llop i el Garrantxet	” 146
49 – El llop i la Raposa anant / a mitges	” 155
50 – La Guilla i la Guitarra	” 159
51 – El Corb de Xàbia i la Guilla de / Denia	” 166 / 226
52 – La Raposa i el Galàpat	” 170
	” 172

⁶¹ Els títols 35, 36 i 37 hi apareixen agrupats amb una clau.

⁶² Els títols 38 i 39 hi apareixen agrupats amb una clau.

⁶³ Els títols 42, 43 i 44 hi apareixen agrupats amb una clau.

53 – El gat del Molí i els seus companys	” 177
v. Llegendes vàries	” 198
54 – L'Abueleta	” 199
55 – Sant Blai	” 201
56 – Els set gats ben tractats	” 205
57 – La por mata a molta gent	” 209
58 – La gana està aquí	” 213
Vocabulari	” 215

Taula de l'Appendix

	<u>Pàg.</u>
Nº 59. La llavor d'usurda a la nit de Snt. Joan	1
” 60. La grana de falguera a la nit de Snt. Joan	3
” 61. Una saludadora	5
” 62. El ferrer de Benegembla	7
” 63. En Figuetes de Murla	13
” 64. El rector de Jemesí	24
” 65. El perquè d'un adagi castellà	27
” 66. El gamarúç era home	29

	=====	
Narradors		31
	=====	